

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

DR. FINÁCZY ERNŐ

OSZTÁLYTITKÁR

III. KÖTET — 3. SZÁM

RÉGI IGAZSÁGOK ÉS ÚJ ELMÉLETEK A KÖZGAZDASÁGTANBAN

IRTA

NAVRATIL ÁKOS

L. TAG

(Felolvasatott a II. osztálynak 1927. november 21-i ülésén)

BUDAPEST
KADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1928.

Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban.

Tartalom: I. Mit értsünk ma a közgazdaságtanban régi tanítások alatt? A régi, angol iskola néhány örökérvényű tanítása. — II. A régi és az új tőkeelméletek. — III. A régi és az új pénzelméletek. — IV. A régi és az új hiteleméletek.

I.

Gondolkozásmenetek, tudományok történetében előfordulhat, hogy régebbi gondolatok erősebbeknek bizonyulnak újabbaknál, túlélnek az újabb elméleteket. De megtörténhetik az is, hogy a későbbi, újabb magyarázatokban szinte észrevétlenül kelnek életre a régiebb tanítások. Akár így, akár úgy történjék: az említett körülmény minden esetre a régi gondolatok életképessége mellett bizonyít. Aminek következtében aztán könnyen felmerülhet az a kérdés is, hogy a régebbi gondolatoknak ezt a nagyobb életképességét az újabbakkal szemben vajjon nem okozza-e, hogy az előbbieket igazságtartalma nagyobb, mint az utóbbiaké. Így jutunk el a kérdéshez, hogy vajjon nem állhatnak-e a tudományokban régi igazságokkal olyan új elméletek szemben, melyeknek helyessége még bizonyítva nincs. Amikor is különösen érdemesnek mutatkozik azt vizsgálni, hogy a régebbi tanításokkal szemben mennyire állják meg helyüket az újabb elméletek.

E tanulmány célja ezt a kérdést a közgazdaságtan szempontjából, legalább bizonyos vonatkozásokban, vizsgálat tárgyává tenni.

Régi tanítások alatt itt első sorban és főleg az angol klasszikusok tanításait fogjuk érteni; habár ma már más iskolák, pl. a határhaszonelmélet is, teljes joggal régi taní-

tásoknak tekinthetők. Az angol iskola keletkezésének immár több, mint száz esztendeje óta igen változatos sorsot ért meg. Egyeduralmi helyzetét, melyet — legalább a polgári közgazdaságtanban — soká megtartott, még a múlt század közepén elvesztette. Azóta is több irányból rendkívül erős támadások érték. Tanításait az élet tanubizonyosságai is nagyon megtépázták. Ma szinte lehetetlennek látszik, ezeknek az igazsága mellett sikra szállani. Tényleg az angol iskola rendkívül sok tévedést tanított. Egyoldalú vizsgálati szempontja, ennek is szerfölött túlzása; a gazdasági élet vizsgálata helyett az angol gazdasági élet szemlélete, ebben is az ipari és kereskedelmi szempontok szinte öntudatlan előtérbe helyezése: mind oly hibák, melyek korán éreztették káros hatásait ennek az iskolának tanításaiban. Éppen ezért, amint nem lehet céлом az angol iskolát felfedezni, úgy nem akarom annak elkésett apológiáját sem adni. Csak egyes, örökérvényű igazságokra szeretnék rámutatni, melyek ennek az iskolának tanításaiban, minden, sok tévedése ellenére, még ma is megtalálhatók és a közgazdaságtani gondolkozásra, sokszor öntudatlanul, ma is megtermékenyítőleg hatnak. Rá akarok mutatni azokra a tévedésekre, melyeket későbbi irányzatok éppen azért követtek el, mert az angol iskola igazságairól nem tudtak, vagy nem akartak tudomást szerezni. Aki ezt teszi, úgy vélem, nem teljesít haszontalan feladatot, mert a gyomirtó munkáját végzi.

Minden tanítás közös sorsa, hogy ellenhatás jár a nyomában. Az angol iskola kozmopolita és általánosító jellege váltotta ki a közgazdaságtanban a történeti iskola nemzetiségű és specializáló hajlandóságát. Egyoldalú objektívizmusa pedig, tudvalevőleg, a határhaszonelméletet készítette arra, hogy a szubjektív kiinduló-ponttal próbálkozzék meg. Míg individualizmusa a közgazdaságtanban és a közgazdasági politikában a szociális irányzatokat váltotta ki. Mindezekben az angol iskola ellen feltámadt tanításokban sok az igazság. De ezeket az igazságokat is utolérte, belső erejük ellenére, a közös sors. Ellenzékük támadt nekik is. A múlt század vége felé a történeti iskola tanításaiban már

csak kevesen hisznek. Ugyanígy jár negyedszázad mulva a határhaszonelmélet. A közgazdaságtan szociális irányzata pedig sokak szemében a szocializmus túlhajtásai miatt veszteti el hitelét. De van a tanítások sorsában még valami, ami közös. Ha a tanítások hatása gyengül is, a bennök rejlő igazságok azért nem vesznek el, el nem temethetők. Ami a történeti iskolában igaz volt, azt most az amerikai institucionalizmus karolja fel nagy erővel. A határhaszoniskola örökérvényű alaptételét — röviden csak Gossen-féle törvénynek nevezem — az újabb támadások (*Liejmann, Cassel, Spann*) sem tudják megdönteni. És a kelletténél erősebben hangsúlyozott konzervativizmus, nemkülönben a »tisztá elmélet« álláspontja sem tud diadalmaskodni azon az irányzaton, mely a szociális gondolat bevitelének termékenyítő hatását hirdeti a közgazdaságtanban.

Ugyanez mutatkozik az angol klasszikus iskola tanításainál is. Hibái, túlzásai ellenhatásokat váltottak ki. De igazságai, melyeket pedig sokszor a maga egyoldalú formáiban hirdetett, túlélték az ellenhatásokat. Az angol közgazdaságtannak kétségtelenül legnagyobb hibája anyagias, chrematiztikus felfogása, melynek jellemzésére alig található hirtelenében jobb példát, mint a régi angoloknak azt a tételét, hogy »a munka igen nehezen szállítható áru«. Szociális érzéstől áthatott, modern közgazdának szinte a háta borsózik annak az anyagiasságnak hallatára, mely ebből a rövid mondatból feléje kiált. És mégis alig ismerék tételt a közgazdaságtanban, mely nagyobb igazságot tartalmazna lényegében ennél a rövid mondatnál. Ma már az élet megtanított rá, hogy milyen nehéz problémája ennek a gazdasági életnek a munkanélküliség; és jól tudjuk már tapasztalásból azt is, hogy ennek a nagy bajnak egyik leghatásosabb, megelőző ellenszerét, a munkaközvetítést, milyen nehéz jól alkalmazni. Hogy miért, azt jobban ma sem magyarázza meg senki, mint az oly csunyán hangzó, idéztem, angol mondás.

Természetesen nem ez az egyetlen tanítása a régi angoloknak, melyben — sokszor nagyon is idejét múlt alakban — ma is örökké eleven életerő lüktet. Az angolok

egész elméleti tanításának alapja, melyből levezetőleg minden további okfejtésük következik, jól ismert termelő költség-tanuk. Ez mint árelmélet végtelenül egyoldalú, mesterségesen leegyszerűsített, azt mondhatnám, naiv magyarázata az áralakulás nagyon bonyolult jelenségeinek. A primitív festők képeiben van ilyen naivság. De amint ezekben erő és igazság is szokott lenni, úgy van ilyen a régi angolok termelő költség-tanában is. Ezt különösen akkor látjuk jól, ha a régi angol árelméletet a határhaszoniskola tanításával állítjuk szembe, mely tudvalevőleg főigyekezetét az áralakulás magyarázatára fordította. A határhaszoniskola árelmélete csak olyan egyoldalú, mint az angolok tanítása. Tartalma azonban jóval kevesebb. A határpárok ismert elmélete például az áralakulásnak igen hű, külső képét adja, de az ártényező hatásának magyarázatában sokkal erőtlenebb, kevésbé hatol le a dolgok mélyére, mint a régi, angol magyarázat, egyoldalúsága mellett is, erőteljesebb, közvetlen odaállításával az ő, igaz, csak egyetlen ártényezőjének. Az angol álláspont mindenben keresztül törő erejét az árelméletben a legújabb, szintheticus árelméletek jól mutatják. *Cassel, Engländer* nem tudnak boldogulni az angoloktól vett, objektív szempontok nélkül árelméleteikben.¹

Éppen így érvényesül az angol, régi felfogás felbőbbsége, nézetem szerint, a jövedelemeloszlástan terén is. A régi, angol iskola idevonatkozó, jól ismert magyarázatának, az iskola árelméletéből kiinduló, alapgondolata az az örök érvényű tétel, hogy az árak alakulásától függ a jövedelmek kialakulása. Nem nehéz észrevenni ennek a magyarázatnak az egyoldalúságát sem. Rég tudjuk, hogy a jöve-

¹ *Cassel*: Grundriss einer elementaren Preislehre. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1899. — *Cassel*: Theoretische Sozialökonomie, 1918. 110—320. II., II. kiadás 1921. 114. és köv. II. — *Engländer*: Fragen des Preises. Schmollers Jahrbuch. 43. Jahrgang, 1919. 3. füzet 123—171. II. és 4. füzet 183—246 II. — *Engländer*: Bestimmungsgründe des Preises. 1921. — *Engländer*: Das Geld ohne Eigenwert und die Preislehre. Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik. 1922. III. Folge, 64. Band. 97—135. II.

delemeloszlás folyamata sokkal bonyolultabb, semmint azt a régi angolok ebben a tételükben látták, vagy képzték. Rég tudjuk, hogy a gazdasági élet jelenségei sokkal bonyolultabbak és összetettebbek, hogy összevissza hatnak egymásra, hogy épen ezért a kialakult jövedelmek is hatnak az árak alakulására, stb. És mégis, ma is uralkodik a jövedelemeloszlástan terén az angol felfogás alaptétele, mert azt, ami a tünemény lényege, magyarázatával jól ragadja meg. A határhaszonelmélet jövedelemeloszlási tanával, az u. n. beszámítási elmélettel, hiába mérckikél aprólékosan. Az angol magyarázat nagyvonalúsága uralkodó marad. Egyik legújabb tantörténeti munkánk találóan mondja, hogy az a gondolat, hogy a megoszlást közvetlenül az árképződés folyamatából magyarázzuk, az utolsó évtizedben a német tudományban ismét erősen előtérbe lépett.¹ De így látjuk ezt más nemzetek irodalmában, nagyban-egészben a francia és olasz, de természetesen még inkább az angol irodalomban is. Ez alatt persze nem azt értem, mintha a régi angolok tanításai egyszerűen átvétetnének, szolgailag másoltatnának, amint ez pl. még *Say* idejében jórészt történt. Hanem inkább azt, hogy ez az újabb és legújabb irodalom kiinduló pontok dolgában sok tekintetben visszatért a régi, angol iskola alaptételeihez a határhaszoniskola ellentétes kiinduló pontjával szemben, mely pedig, sokáig úgy látszott, hogy eredményesen fogja visszazsorítani tudni az angol klasszikusok tanításait.

A régi angoloknak a jövedelemeloszlástan terén, tudvalevőleg, két állandó értékű, ha nem is ugyanilyen érvényű tanításuk van. Az egyik munkabér-, a másik földjáradékelméletük. Az elsőt régóta már senki sem vallja. Régtől fogva azzal kezdődik már minden munkabérelméleti magyarázat, hogy az új író először is a száz év előtti angol munkabérelmélet szörnyüségét mutatja ki. Ma minden

¹ Der Gedanke, die Verteilung aus dem Preisbildungsprozess zu erklären, ist etwa im letzten Jahrzehnt in der deutschen Wissenschaft stark in den Vordergrund getreten. — *Theo Surányi-Unger*: Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts. Jena, 1927. 104. I.

munkabér-elmélet meghaladott álláspontnak mondja *Ricardo* idevonatkozó tételét. És mégis minden mai munkabér-elmélet a két ellentétes véglet között, t. i. ahogyan a szocializmus látja és ahogyan szeretné látni a munkabér kialakulását, tulajdonképpen a körül forog, hogy megmagyarázza, hogy a gazdasági élet változott körülményei folytán miként változtak meg a régi angolok ideje óta a munkabér alakulásának feltételei. A régi elmélet igaz magja tehát, minden támadás ellenére, megdöntetlen maradt. Még inkább így van ez a földjradék-elmélet terén. A jradék-elmélet általánosításában, a csökkenő hozadéképességi törvény érvényességi területének kiterjesztésében sokan a régi, angol földjradék-elmélet megdöntését látják. Holott éppen ellenkezőleg áll a dolog. Mindez inkább a ma is nagyon használható voltát mutatja annak a kiinduló pontnak, a gazdasági jelenségek egy részének magyarázata körül, melyet a jradék-elméletben a régi angoloknak köszönünk. Az angol földjradék-elmélet egyik főtételét, a határgondolatot, különben nem csak az a későbbi közgazdaságtan hasznosítja, mely mindvégig barátságosan áll szemben az angol tanításokkal és szívesen nyúl további gondolkozásában az angol iskola nyújtotta tanításokra vissza, hanem használja a nagy ellenfél, a határhaszoniskola is. A határhaszon-elméletnek t. i. két, egymást kiegészítő alap gondolata van: a szükséglettelítés ténye és ezzel kapcsolatban a határjelenség eszméje. Az utóbbira nem nehéz már *Ricardo* földjradék-tanában rátalálni. —

A határhaszoniskoláról szólva, meg szeretném említeni, hogy ez az iskola is tanít olyan, ma már szintén réginek nevezhető igazságot, melyet egyes, legújabb gondolkozók tarthatatlannak mondanak. De azt hiszem, hogy ezt az alapigazságot az ellene támadt, újabb elméleteknek máig sem sikerült megdönteni, és úgy vélem, hogy sohasem is fog sikerülni, azt megcáfolni. A határhaszoniskola már előbb említett alap gondolatát, a szükséglettelítés törvényét értem. Ez a Gossen-féle törvény, nézetem szerint, éppen úgy örök érvényű tétele a közgazdaságtannak, mint az angol iskola nem egy tanítása. Az angol tanítások egyik

nagy hiányát a határhaszoniskola éppen ezzel a törvényével pótolta, feltétlenül helyes választ adván ezzel a kiinduló pontjával arra a kérdésre, hogy mi az érték, mi az érték lényege. Ezzel természetesen nem állítom azt is, hogy a határhaszoniskola az értékelmélet következő, második kérdésére is helyesen felelt volna meg, t. i. arra, hogy mi az érték mértéke. De az első kérdésre adott feleletével maradandót nyújtott. Igyekezék most már ám például *Cassel* közgazdaságtanából kitörölni az érték fogalmát, — ami, melleleg mondva, igen veszedelmes igyekezet, mert az érték nélküli közgazdaságtan könnyen értéktelen közgazdaságtanná lesz, — ez a kikerülhetetlen, de nála meg nem magyarázott tünemény, más név alatt, mégis csak belopja magát könyvének sorai közé.¹ Éppen így *Spann* is hiába iparkodik az egyenlő értéküségéről szóló tanításával, ezzel a legújabb fordulattal elméleteiben, megdönteni a régi igazságot, a határhaszon-iskola tanítását a szükséglettelítés tényéről.² *Spann* minden számbajövő bírálójának rá kellett mutatnia arra a nagy tévedésre, mely ebben a támadásban rejlik.³

Visszatérve már most az angol, régi tanításokhoz, hosszan lehetne még példálózva felsorolni az egyes, régi tételeket, melyekben nagy igazságok rejtőznek. Így egyebek közt rá lehetne mutatni arra is, hogy csak legutóbb történt kísérlet abban az irányban, hogy a külkereskedelmi elmélet, az angol közgazdaságtannak ez a jellegzetes terméke, modernizáltassék. Értekezésének végén az író, *Bertil Ohlin*, kopenhágai tanár, jelzi, hogy előadott alapelvei nyomán készülő munkájában, mely egy nemzetközi »Standorts-

¹ *Cassel*: Theoretische Sozialökonomie, 1918. — II. kiadás 1921.

² *Spann*: Gleichwichtigkeit gegen Grenznutzen. Grundlegung der Preis- und Verteilungslehre. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1925. III. Folge, 68. Band. 289—330. II.

³ Így nálunk, különösen *Heller* is, aki különben nagy megértést és jóakaratot tanusít a *Spann* tanításaiban kétségtelenül mutatkozó genialitás iránt, kénytelen volt *Spann*-nak ezt a tanítását mereven visszautasítani. Lásd különösen Támadások a közgazdaságtan néhány alap-tétele ellen című tanulmányát a Közgazdasági Szemle, 1926. évi 5—6. számában 253—264. II.

lehre« lesz, az olvasó a klasszikus elmélet leglényegesebb tartalmát viszont fogja látni.¹ És így tovább.

E felszínes áttekintés helyett azonban inkább az angol iskolára különösen jellemző, néhány olyan tanításra szeretném figyelmemet fordítani és e tanításokat jól megvizsgálni, amelyek mihamar ellenmondásokat váltottak ki a közgazdaságtanban és amelyek ellenében újabb és legújabbban is éles ellenzék száll sikra a közgazdaságtan elméletében. Szeretném e tanítások során az angol klasszikusok álláspontját, nemkülönben az újabb elméletekét is behatóbban elemezni, amivel kapcsolatban saját magamnak a kérdésekre vonatkozó nézetét is alkalmam lesz kifejteni.

E célból az angol tanítások közül a tőke, a pénz és a hitel, egymással is szorosan összefüggő kérdéseit, illetve az ezekre vonatkozó magyarázatokat választanám ki, hogy ezeket az újabb, idevágó elméletekkel szembeállítsam. A kérdések fölöttébb alkalmasaknak látszanak ilyen tárgyalásra. A tőke, a pénz és a hitel jelenségei legtöbbször egymással oly szorosan összefüggenek, hogy egymástól szinte el sem választhatók, az életben egymásba szinte átfolynak. A tőke legtöbbször pénz alakjában kerül forgalomba a hitel útján. De más szempontból is érdekesnek ígérkezik e három tünemény angol, klasszikus magyarázatának a vizsgálata. A tőke és a vele összefüggő jövedelem fogalmát elemezték, tudvalevőleg, legkevésbé behatóan az összes termelő tényezők között a régi angolok. Pénz-, illetve bankjegyelmeletük pedig már keletkezésekor is ellenzéket ébresztett maga ellen már maguknál az angoloknál is. Sőt a klasszikusok hitellelméletével szemben is egy sajátos, sokáig egészen elszigetelten maradt, olyan elmélet keletkezett maguknál az angoloknál, amelyre ma megint nagyon sokan hivatkoznak és amelynek sok rokon vonása van bizonyos, legújabb, a klasszikusok álláspontjával ellentétes

¹ Man wird ... sehen, dass in einer Darstellung nach oben angedeuteten Linien der wesentlichste Inhalt der klassischen Theorie wiederzufinden ist. — Ist eine Modernisierung der Aussenhandelstheorie erforderlich? Weltwirtschaftliches Archiv. 1927, Juli 26. Band. I. Heft. 97—115. II. — Az idézett hely az utolsó lapon olvasható.

kiindulása magyarázatokkal. Nem vagyok tehát elfogult a klasszikusokkal szemben, mikor ilyen, rájuk nézve kényes tárgyakkal vizsgálom tanításaik igazságát. Annál kevésbé lesz érdektelen megvizsgálni, hogy egy ennyire körülámadt talajon megáll-e a régi angolok tanítása; igazságokat tanítottak-e az új elméletekkel szemben.

II.

A közgazdaságtan sok vitás fogalma között legvitatottabb, kétségtelenül, a tőke fogalma. Ennek a vitatottságnak oka nagyon régi időkbe nyulik vissza. A tőke külföldi elnevezése is mutatja, hogy a fogalom először mint a kölcsön adott vagyon jelzése alakult ki. (Kapital, capitalis pars debiti.) A közgazdaságtan csak később foglalta le ezt a kifejezést arra, amit jelölni akart vele, t. i. egy termelő tényező megnevezésére. A szónak ez a mondott eredete a tőkeelméletekben is mindig kísértett. Még az újabb és a legújabb tőkeelméletek is hajlanak a felé, hogy pénzt, illetve valami vagyoni jogi kategóriát értsenek tőke alatt. Ezt rendesen azzal az indokolással teszik, hogy így használják a »tőke« kifejezést az életben kialakult szokásnak legmegfelelőbbben, hogy így jutnak a gazdasági élet magyarázata közben, már pedig ez a közgazdaságtan célja, a valósághoz legközelebb. Nézetem szerint ez tévedés. A közgazdaságtan, tudvalevőleg, nem egy szakkifejezését volt kénytelen a mindennapi beszédmódtól kölcsönvenni. De az így szerzett műkifejezéseknek a közbeszédben használatos értelmüktől eltérő értelmet adott gyakran a maga fejtegetései körében. Munka alatt például mást ért az élet, és mást, szorosan véve, a közgazdaságtan. Így van ez a tőkénél is. Mikor ezt a kifejezést a közgazdaságtan használni kezdte, egészen határozottan, — ez nem vitás — termelő tényezőt akart alatta érteni. Azt hiszem, ehhez a megszokott felfogásához a közgazdaságtan nyugodtan ragaszkodhatik is. A »tőke« kifejezés továbbra is minden veszedelem nélkül műelnevezés maradhat egy termelő tényező megjelölésére a közgazdaságtan szóhasználatában, ha a

közbeszédben sokszor mást értenek is alatta. Ebben a közgazdaságtan által helyesen használt értelmében aztán a tőke, az én megjelölésem szerint, elemi jelensége a gazdasági életnek. Ezzel azt akarom kifejezni, hogy a tőke mint termelő tényező, a magántulajdoni jogi rendtől független jelenség, mely pl. a kommunista módra berendezett társadalom gazdasági életében is szerepel. Semmi esetre sem csupán vagyoni jogi kategória, ha *Wagner Adolph* és mestere, *Rodbertus*, úgy érezték is, hogy a tőke közgazdasági fogalma mellett — ez az, amit én óhajtok rövidesen tőke alatt érteni — kénytelenek annak történelmi-jogi fogalmát is felállítani.¹ Kevés fontosabb megállapítása van a közgazdaságtannak, mint a tőkefogalomnak ez a *Rodbertus-Wagner-féle* ketté választása. Csak a szétválasztott részek másodikának jelzésére használt elnevezés nem szerencsés. A »tőke mint történelmi-jogi kategória« tulajdonképpen a magántulajdoni rend mellett egyesek jogilag védett hatalmi körében felhalmozódott, illetve felhalmozódható jószág-készlet, más szóval: vagyon. Akármiként értelmezzük is a tőkét, nem célszerű, még az ilyen különlegesen értelmezett »tőke«-elnevezéssel sem a vagyont illetni. Sőt ellenkezőleg, célszerű a kettőt egymástól, a tőkét a vagyontól, jól elválasztani. Igen nyomatékosan hangsúlyozandónak tartom, hogy a tőke nem egyértelmű a vagyonnal, ha magántulajdoni jogi rend mellett a tőkejavak egyesek vagyonává válhatnak is. És éppen így nem egyértelmű a tőke a pénzzel sem, ha a pénzgazdaság idejében, a pénz egyik legszokottabb alakja, megjelenési módja is a tőkének.

Én a tőke fogalmát közelebbről következőleg szeretném magyarázni. Tőke alatt a javak termelésre fordított, illetve fordítható készletét és a munkaeszközöket, illetve a mindezekben rejlő termelő tényezői tulajdonságot érteném.

¹ *Wagner Adolph*: Grundlegung der politischen Oekonomie. Dritte Auflage, 1892. 315—317. ll. és ugyanennek a munkának második részében, Volkswirtschaft und Recht, besonders Vermögensrecht, 1894. 280. és köv. ll. — *Rodbertus*: Zur Erkenntniss unserer staatswirthschaftlichen Zustände, III. 63. és köv. ll., aztán Sociale Briefe an von Kirchmann. 2., 3. és 4. levél, valamint a III. kötet is.

Ezt a termelő tényezői tulajdonságot pedig a növekvő hozadékképesség törvénye jellemzi. A tőke jellemzőjévé tehát, végső elemzésben, ennek a törvénynek az érvényesülését tenném. A munka anyagában és a munka eszközeiül használt javakban nyilvánul meg ugyanis a növekvő hozadékképesség, vagyis az a sajátos tulajdonság, hogy amennyiben ezek a javak termelésre fordítatnak, a termelésben való részvételük folytán hatványozott mértékben növekedik a termelés eredménye.¹ Ezt a sajátos tulajdonságot mindig bizonyos javakban, még pedig az éppen említett jószág-kategóriákban vesszük észre. Ezért a közgazdaságtani szóhasználat, mintegy metonymice, tartót jelölve meg a tar-

¹ A növekvő hozadékképesség törvénye mezőgazdasági üzemekben is érvényesülhet, annak ellenére, hogy a mezőgazdaság vezető, termelő tényezője a föld termő ereje, ezt pedig, tudvalevőleg, a csökkenő hozadékképesség törvénye jellemzi. Ennek az az oka, hogy mezőgazdasági üzemekben is szerepel a tőke termelő tényező gyanánt. A növekvő hozadékképesség törvénye itt éppen az alkalmazott tőke nyomatékának erejéig érvényesül; tehát nem nagy mértékben, mert ennek a termelő tényezőnek a szerepe a földével szemben a mezőgazdasági üzemben igen korlátolt.

Az elmélet nem úgy magyarázza a növekvő hozadékképesség törvényét, amint azt a szövegben röviden adtam. Legalább nem így *Marshall*, akinek a közgazdaságtan e törvény kifejtése körül, azt hiszem, még ma is legtöbbet köszön. (Principles of Economics. Vol. I. 4-ik kiadás, 1898. Különösen IV. könyv, 13. fejezet. 393—400. ll., de egyébütt is.) Nem magyarázza így tanítványa és utóda, *Pigou*, sem. (The Economics of Welfare. 2-ik kiadás, 1924. Különösen II. rész 10. fejezet: Diminishing and increasing Returns, de egyébütt is.) Mindkettlen a törvény érvényesülésének különböző lehetőségi alkalmait vizsgálják a termelésnél szereplő tényezőkre, a termelés körülményeire, de a különböző, előállított termékekre is tekintettel. Nézetem szerint az ilyen fejtegetések nem oldják meg alapjában a kérdést. Azt kellene első sorban vizsgálni, hogy tisztán technikai tünemény, ennyiben tehát elemi gazdasági jelenség-e ez a törvény, avagy olyan tünemény-e, melynek alakulása a piaci értékesítés lehetőségeitől is függ. Más szóval, már a hozadéknál is, avagy csak a jövedelemnél érvényesül-e. Az eddigi kutatások, úgy látom, ezt a különböztetést nem tették meg, vagy legalább is, nem voltak rá kellőképpen tekintettel. Pedig attól, hogy erre a kérdésre milyen feleletet kapunk, függ jórészt, hogy a tőkének a szövegben adott fogalma megáll-e. Egy külön tanulmányban ezzel közelebbről szándékozom foglalkozni.

talom helyett, rövidesen magukat ezeket a javakat nevezi tőkéknek. Ezzel az áttétellel aztán a tőke materiális felfogásához jutunk el.¹

A tőke kérdésével foglalkozó, az apró részleteket is gondos vizsgálat tárgyává tevő, újabb elméletek ezt a tőkemagyarázatot, amelyet éppen adtam, alighanem szegényesnek, mesterségesen leegyszerűsítettnek, olyannak fogják tartani, mely különösen a mai kapitalizmus korában a tőke körül felmerülő, sokszínű jelenségek megfejtésére nem alkalmas, nem lehet elegendő. Tőkemagyarázatomnak ez a látszólagos hiánya azonban mindjárt kevésbé fog hibának feltűnni, mihelyt figyelembe vesszük, hogy egyes újabb, más vizeken evező tőkeelméletek viszont sok minden olyant akarnak tőke alatt érteni, ami, félreértések özöne nélkül, semmiesetre sem szorítható be a tőke fogalma alá. Ilyenek főleg a pénz, a vagyon és a vagyonalkatrészek jelenségei. Mihelyt ilyen, különösen magántulajdoni vonatkozásokkal akarjuk kapcsolatba hozni a tőke fogalmát, természetesen szűk lesz a fenti tőkemagyarázat. Erre a kapcsolatbahozatalra azonban semmi szükség sincs. Sőt, nézetem szerint, a tőkeelmélet egyik legfontosabb feladata, hogy ezt a kapcsolatbahozatalt elkerülje. A gazdasági élet magyarázatát nemcsak megnehezítjük, de lehetetlenné is tesszük, ha fölöslegesen viszünk a gazdasági élet magyarázatába a gazdasági élettől különböző, pl. jogi mozzanatokot bele, amelyeknek figyelembe vétele a tisztán látást a gazdasági törvényszerűség kutatása terén megnehezíti.

Igaz, hogy az életben a gazdasági mozzanatok mindig szorosan karöltve jelennek meg az életnek másjellegetű tényezőivel. Ezek a mozzanatok és tényezők rendkívül szorosan tapadnak egymáshoz és hatásaikat is kölcsönösen éreztetik egymásra. De ez nem zárja ki, hogy amennyiben ezek a tényezők szétfejtethők, egymástól elkülönítve ne volnának vizsgálhatók, sőt hogy ne kellene őket éppen így vizsgálni a nagyobb foku tisztánlátás céljából. Ezzel az életet

¹ Lásd ezt a tőkemagyarázatot közelebbről Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek, 1906. és A társadalmi gazdaságtan és a közháztartás vázlat, 1908. című munkáimban.

nem hamisítjuk meg, sőt ellenkezőleg, jobban belelátunk. Izomrendszerünk és idegeink sem élnek például külön életet a valóságban, és mégis jó oka van annak, hogy külön-külön tanulmányozzuk a működésüket. Azt hiszem, akkor látunk a gazdasági jelenségek szövevényébe is legvilágosabban, ha a gazdasági élet vizsgálata közben mindent lehetőleg figyelmen kívül hagyunk, ami az életben tényleg nem tartozik lényegesen a gazdasági tényezők életnyilvánulásaihoz. A jogi mozzanat szerepe a termelő tényezők életében pedig nyilvánvalóan ilyesvalami. Kisérő jelenség, de nem olyan, mely a termelés terén a gazdasági életben lényegeset alkotna.¹

Nyilvánvaló, hogy a tőkeelméletnek az az egyik főfeladata, hogy vele a tőkének a gazdasági életben játszott szerepét tisztázzuk. Ha már most szigorúan ragaszkodunk ahhoz a felfogáshoz, hogy a tőke gazdasági, még pedig termelési kategória, míg ezzel ellentétben a vagyon jogi, magánjogi kategória, akkor, úgy érzem, minden nehézséget elkerülünk a tőkével kapcsolatos jelenségek magyarázata körül. Ekkor tisztán fog előttünk állani a javak felhalmozott készlete, mint merőben gazdasági jelenség, míg ugyanazt a tüneményt jogi vonatkozásban teljes joggal vagyonnak fogjuk tekinthetni. Ami pedig a készletből termelésre fordítatik, helyesen fogja viselni a tőke nevet. Hogy az ekként termelésre fordított vagy fordíthatott javak vagyon,

¹ Az elemi és a másodlagos gazdasági jelenségek magyarázatát lásd az előbbi jegyzetben említett munkák vonatkozó részeiben, de különösen A gazdasági élet és a jogi rend. Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez című, 1905-ben megjelent dolgozatomban. Véleményem szerint mindenkinek, aki a gazdasági élet kérdéseivel boncolólag foglalkozni akar, először is azzal a ténnyel és ennek a következményeivel kell tisztába jönnie, hogy a gazdasági élet és a jogi rend minő kölcsönhatásban vannak egymással társadalmunk életében. Ha a közgazdák ezt a kérdést kellően figyelmükre méltatták volna, azt hiszem, a közgazdaságtanban sok meddő probléma-alkotás és még meddőbb fejtegetés elmaradt volna. Azt hiszem, hogy az elemi és a másodlagos jelenségek szerinti megkülönböztetés a gazdasági élet legtermészetesebb magyarázatát teszi lehetővé és ekként minden közgazdaságtani rendszer-kidolgozás egyetlen, egészséges kiinduló pontja.

illetve vagyonalatrészek gyanánt is jelentkeznek, társadalmunk magántulajdoni rendjének a következménye; de ez a dolog lényegén nem változtat. Az üzleti élet, persze, szabadban használja a tőke elnevezését. De, azt hiszem, ez által az elméletnek nem szabad magát megzavartatnia. Megjegyzendő különben, hogy az üzleti világ nyelvezetében tőkének nevezett vagyontárgyak is, túlnyomó részben, csakugyan termelésre vannak szánva és arra fordítódnak.

Az agyonmagyarázott tőke-fogalom tiszta kifejtésének nehézsége kezdettől fogva onnan eredt, hogy azt, amit a tőke nevével jelölünk, kétféleképpen foghatjuk fel: mint gazdasági és mint jogi tüneményt. Az első esetben a tőke, ezt láttuk eddig, termelő eszköz; a másodikban azonban a jövedelemszerzésnek válik eszközévé. Említettem már, hogy a tőke-fogalom, keletkezését tekintve, az emberek gondolatvilágában először jogi kategória gyanánt jelenik meg. A tudományos közgazdaságtan csak a fiziokratákkal indul meg. A rendszer megalapítója, *Quesnay*, nem foglalja a tőke mibenlétével. Nagy tanítványára, *Turgot*-ra, várt a feladat, hogy a fiziokraták tőkeelméletét nyújtsa. Ő a tőkét termelő eszköz, tehát gazdasági kategória gyanánt kezeli.¹ Az angol klasszikusok, sajnos, nem járultak sokkal hozzá e fogalom tisztázásához. *Smith Ádám* a készletnek azt a részét tekintti tőkének, mely után a tulajdonos jövedelmet huz.² Tanítása tehát, legalább a mi felfogásunk szerint, visszaesést jelent a *Turgot*-éval szemben. *Ricardo* azonban már megint rátér a helyes útra és a munkának, tehát a termelésnek az eszközét látja a tőkében.³ De örök kárára a közgazdaságtannak, a tőke fogalmát bővebben sehol sem fejti ki. Kár az is, hogy a sokkal könnyebben

¹ Réflexions sur la formation et la distribution des richesses, 1788. Különösen XLIX. és LVIII. §§.

² Wealth of Nations, II. könyv, 1. fejezet. That part (i. e. of the stock) which he expects to afford him . . . revenue is called his capital.

³ Capital is that part of the wealth of a country which is employed in production, and consists of food, clothing, tools, raw materials, machinery, etc., necessary to give effect to labour. Principles of Political Economy and Taxation. V. fejezet, On Wages.

olvasható és sokoldalubb *Smith* hatása nagyobb volt az utókorra, mint *Ricardo*-é. *Smith* előadásmódja sokszor meglehetősen pongyola, gondolkozása nem egyszer felszínes, filozófáló hajlandósága. A gazdasági és a jogi szempontokat a jelenségek vizsgálatánál szinte sohasem választja szét. Ez az oka, hogy a szocializmus is olyan könnyen fűzhetette be a maga gondolatmenetének fonálát *Smith* fejtegetéseibe. *Ricardo* legalább mindig szilárdan áll a maga egységes, magántulajdoni álláspontján. *Smith* tőkeelméletének az alapkiinduló pontja is téves, de elméletében még egyéb hibák is vannak. Nagy hatásánál fogva a későbbi irodalom tőkemagyarázatának sok tévedéséért nem ok nélkül az ő munkáját tehetjük felelőssé. A klasszikusok utáni idők nagy angol írói, mint *John Stuart Mill*,¹ *J. E. Cairnes*,² *H. Sidgwick*,³ stb. *Smith* és *Ricardo* között jobban tudtak különbséget tenni, mint *Say* és kortársai. Az ő tőke-

¹ What capital does for production, is to afford the shelter, protection, tools and materials which the work requires, and to feed and otherwise maintain the labourers during the process. . . . Whatever things are destined for this use — . . . — are Capital. Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy. I. könyv, 4. fejezet: Of Capital.

² Mint a beralapelmélet nagy védelmezője, természetes, hogy termelőeszköznek tekinti a tőkét. Some Leading Principles of Political Economy newly expounded, 1874. Különösen: Elements of Capital, 199—203. ll.

³ A tőkének kétféle fogalmát különbözteti már meg. Az egyik az „individual's capital“. Ez a „wealth employed for profit“. A másik a társadalmi szempontból vett tőke. Vizsgálatai folyamán csak ezzel foglalkozik. De ezt nagyon behatóan elemzi. Ennek kapcsán a „consumer's capital“ fogalmához is eljut. The Principles of the Political Economy, 1883. Különösen 120—141. ll., I. könyv, 5. fejezet. — Ezzel a nagyon mély gondokozóval lezáródik az angol közgazdaságtanban az az irány, mely termelő eszköznek tekinti a tőkét.

Nehéz észre nem venni a párhuzamosságot tőkeelméletek és a kamatelméletek természete között az idők folyamán az egyes íróknál. A termelőkenységi kamatelméletek képviselői, természetesen, termelő eszközt látnak a tőkében. A naív termelőkenységi elmélet képviselője, pl. *J. B. Say*, naivul és igen ingadozóan magyarázza a tőke fogalmát is. *Smith*-szel folytatott polemiája ellenére nyilvánvaló nála az e kérdés körül igen zavaros *Smith* káros hatása. Traité d'économie politique, 1803.

magyarázataik egészségesebb irányban való fejlődést mutatnak. De ez a fejlődés aztán megáll. *J. Sh. Nicholson*, *A. Marshall* megint Smithre nyulnak vissza és a magánjogi szempontot megint beleviszik a tőke-fogalom magyarázatába.¹ *Marshall* tőke-fogalma pl. teljesen fedi a vagyon fogalmát.²

A tőke fogalmát most azért elemezzük és ezt a kis tantörténeti áttekintést is azért tettük meg, hogy a régi, angol klasszikusok szerepét vizsgáljuk e nehéz fogalom tisztázása körül. Szemlélnk meglehetősen sovány eredménnyel járt. Láttuk, hogy az angol tudomány nem szerzett különösebb érdemeket a tőkefogalom helyesebb magyarázata körül, sőt hogy fejlődésének kezdetén és vége felé határozottan téves nyomokon is jár. Van azonban egy időköz, amikor helyeset tanít, és ez a köztük legnagyobb, *Ricardo*-nak, és az utána következő íróknak az ideje. De akár tekintette légyen a régi, angol közgazdaságtan a tőkét termelőeszköznek, akár kizárólag, vagy legalább első sorban jövedelemszerző tényezőnek, bizonyos, hogy ez az angol irodalom mindig ragaszkodott a tőke fogalmának materiális értelmezéséhez és hogy mindig távol tartotta magát ezekben az időkben attól a felfogástól, melyet az angol tudománynak egyik, e felfogása tekintetében

¹ Principles of Political Economy. Vols I.—III., 1893., 1897., 1901. A tőke szerinte „wealth which yields a revenue“. I. kötet 88. l. — Nem egészen fedi ezt a tőkefogalmát, mellyel pedig az író ugyanazt a jelentéget akarja magyarázni, a következő meghatározása: Capital is wealth set aside for the satisfaction — directly or indirectly — of future needs. U. ott 91. l.

² Principles of Economics, Vol. I. 4-ik kiadás, 1898. A tőke jellemzője gyanánt, úgy magángazdasági, mint közgazdasági szempontból, a jövedelem biztosítását tekinti. . . . a man's capital is that part of his wealth which he devotes to acquiring an income in the form of money. . . . This definition of capital from the individual or business point of view is so firmly established in ordinary usage that we must accept it without demur. 143—144. ll. — Capital regarded from the social point of view consists of those kinds of wealth, other than the free gifts of nature, which yield income that is generally reckoned as such in common discourse: together with similar things in public ownership, such as government factories. 145. l.

különösen egészen elszigetelten álló képviselője, *MacLeod*, vallott a múlt század derekán a tőkéről.¹ Ő, mint ismeretes, azt a vásárló erőt tekinti tőkének, melyet a javak tulajdonosaiknak biztosítanak és ezzel két irányban magyarázza másként a tőkét, mint ahogy azt én szeretném látni. Immaterializálja a tőkefogalmát és a vagyonjog terére tolja át a termelés teréről. Azt, hogy *MacLeod* kortársai között ezzel a felfogásával egészen elszigetelten áll, az alábbiak szempontjából különösen hangsúlyozni kívánom.

Az újabb és a legújabb közgazdaságtani irodalmat ugyanis nagy általánosságban a tőke immaterializációja jellemzi. A tőke világhírű monografusának, *Böhm-Bawerk*-nek, tisztán materiális tőkeelméletével² már bizonyos fokig szembe szegeződik kortársának, az idősebb *Clark*-nak, tőke-magyarázata, aki nyomatékosan hangsúlyozza ugyan, hogy a tőke termelő eszközökből áll, melyek mindig anyagi javak,³ de azzal a megkülönböztetéssel, melyre rendkívül nagy súlyt helyez, hogy a tőke és a tőke-javak nem jelentik ugyanazt, már hajlik a tiszta tőkefogalom immaterializációja felé.⁴ A tőkefogalom egy időben nagy hírévé vált, másik, amerikai monografusának, *Irving Fisher*-nek, munkája jól mutatja, hogy szinte mennyire kénytelen manapság a tőke fogalmát vizsgálni, az anyagiak határát elhagyva,

¹ It does not represent commodities in any way whatever, but only the power its owner has of purchasing what he wants. — Elements of Political Economy, 1858. 66. l. — Vagy: Capital is an Economic Quantity used for the purpose of Profit. — The Theory of Banking, 1876. 31. l.

² Capital überhaupt nennen wir einen Inbegriff von Producten, die als Mittel des Gütererwerbes dienen. — Positive Theorie des Capitales. 2-ik kiadás, 1902. 38. l. — Ez a meghatározás egészen materiális, de nyitva hagyja azt a kérdést, hogy termelő vagy jövedelemszerző eszköz-e a tőke. Amint tényleg szerzőnél a tőkefogalom két nagy osztálya, a Socialcapital és a Privatcapital (másként Productivcapital és Erwerbscapital) egyformán sorakozik e főfogalom alá.

³ *J. B. Clark*: The Distribution of Wealth. 1902. 117. l.

⁴ *Ugyanaz*: The Distribution of Wealth, 1902., 118. l. és Essentials of Economic Theory. 1907. II. fejezet, különösen 33. l.

immateriális régiókba emelkedni.¹ Ez a hajlandóság a mi hazai tudományunkban is korán tapasztalható. Már *Földes* is erősen hajlik a tőke immateriális magyarázata felé.² Szívesen elismerem, hogy annak a tőkemagyarázatnak, melyet fentebb én adtam, szintén van immateriális mellékzöngéje. Pedig alighanem van annak mélyebb oka, hogy az említettem *Böhm-Bawerk*, aki minden esetre a legmélyebben átdolgozta ezt a problémakört és akinek tantörténeti tájékozottsága a legnagyobb volt, kutatásainak eredményeként a tőkefogalom immateriális magyarázatához jutott el. És lám, egyik legjobb tanítványa, *Amonn*, kitart mestere mellett, ha nagyon árván marad is, ezen a téren. Az ő tőkeelmélete ma már csak azért is a legjobb az összes újak között, mert ő feltétlenül termelő kategóriát lát a tőkében.³

Nem így a többi, újabb elmélet, melyek nagy kedveléssel keverik bele a tőke fogalmába az oda nem tartozó jellemzőket. Így különösen a vagyoni jogi mozzanatot, amivel első sorban jövedelemeloszlási kategóriát csinálnak a tőkéből, a termelésnek ebből a tisztán elemi jelenségéből. Hogy ezt megvilágítsam és ezzel a tarthatatlanságát is kimutassam annak a felfogásnak, mely a tőkéből tisztán vagyoni jogi kategóriát alkot, és ezzel együtt a veszedelmeségére is rámutassak annak a felfogásnak, mely a tőkefo-

¹ A stock of wealth existing at an instant of time is called capital. *The Nature of Capital and Income*, 1906. 52. l. — We have defined capital as a quantity of wealth existing at an instant of time . . . And this *value* of any stock of wealth is also called „capital“. Ugyanott 66 l.

² Társadalom-gazdaságilag a tőke a társadalmi vagyonerőnek az a része, mely a termelésnél használatik, a termelés stádiumában van, vagyis a társadalmi vagyonerőnek termelési eszközökben és javakban létező és termelési célokra fordított része, szemben a társadalmi vagyonerőnek a fogyasztásra szánt részével . . . A javak tőketulajdonsága azon viszonytól függ, melyben a gazdasághoz állanak. A termelésre szánt vagyonerő az, amit tehát tőke alatt érteni kell. — A társadalmi gazdaságtan elemei. 6-ik kiadás. 1917., 178—179. II.

³ Grundzüge der Volkswohlstandslehre. I. Theil. 1926. §. 14. Kapital: Als Kapital bezeichnen wir alle Produktionsmittel, welche nicht „Boden“ oder „Arbeit“ sind. 97. l.

galmat minden áron immaterializálni akarja, három, újabb tőkeelméletet szeretnék közelebről ismertetni.

Az újabban sokat olvasott és még többet emlegetett *Cassel* sok elmélettel megírt munkájában¹ tulajdonképpen kétféle tőkefogalmat ad, a szerint t. i., amint a gazdasági életet általánosságban nézve szemléli, és aztán, amint a pénzzel gazdálkodó cseregazdaság állapotában vizsgálja ezt a tüneményt. Az első esetben a tőke mivoltát egészen jól látja meg. Materiális álláspontja is rokonszenves. A második esetet vizsgálva azonban lecsuszik a tőke magyarázata közben a termelés talajáról és a pénzt teszi meg rövidesen tőkévé. Azt egészen jól érzi, hogy az ő első tőkefogalmának megfelelő »reál-tőke« mindenféle gazdasági, helyesebben jogi berendezkedés mellett egyformán mutatkozó, abszolút, gazdasági kategória, és hogy a másik tőkefogalmának megfelelő jelenség csak a pénzgazdaság, helyesebben a magántulajdoni jogi rend mellett mutatkozhatik. Ez a szétválasztás jól föléje is helyezi az éles eszű svéd tanítását azokénak, akik a tőkét rövidesen a pénzzel azonosítják. Éleslátása azonban nem menti azt a tévedését, mellyel a mai gazdasági életre nézve, végső eredményben, mégis csak vagyoni jogi kategóriává teszi a tőkét; annál kevésbbé, mert erre egész rendszere szempontjából semmi szüksége sem volt.² Azt sem merném jó lélekkel állítani,

¹ Theoretische Sozialökonomie, 1918. — Die Gesamtmasse der materiellen Güter des Produktionsprocesses mit Ausnahme des Grund und Bodens, bildet das Realkapital der Wirtschaft. 25. l. — Das Realkapital ist eine absolute Kategorie jeder Wirtschaftsordnung und ist demnach ebensowohl in älteren Wirtschaftsformen, wie in der modernen vorhanden gewesen. Vom Kapital in dem hier bestimmten Sinne kann man aber mit Recht behaupten, dass es eine spezielle Erscheinung der Geldwirtschaft ist. 45. l. (Az utóbbi helyen t. i. a tőkéről, mint jövedelembiztosító tényezőről beszél.)

² Rendszerének főtőkekvése, tudvalevőleg, az érték jelensége nélkül megmagyarázni a gazdasági élet tüneményeit és az érték fogalmának bevonása nélkül megmagyarázni e tünemények törvényeit. Ennek a kísérletnek a sikere pedig semmi esetre sem függ attól, hogy pénzértünk-e a magántulajdoni jogi rend mellett tőke alatt, vagy hogy ekkor is fenntartsuk-e a tőke, említettem, külön, termelési kategóriáját.

hogy Cassel azzal a beállítással, ahogy a tőkét kezeli, ennek a szerepét a gazdasági életben jobban megvilágította volna. Lehetetlen mást, mint elrajzolást látni azokban a tőkemagyarázatokban, melyek vagyont, pénzt látnak a tőkében. Ezeknek az elméleteknek a tőkemagyarázata jól szolgál arra, hogy segítségükkel a pénz fogalmának elemzését elmélyítsük, vagy különösen, hogy a vagyoni jogi mozzanat szerepének hatását a gazdasági életben közelebről lássuk, de a tőke mivoltáról közelebbi felvilágosítást nem adnak. Cassel is csak annyiban tud ilyesvalamit nyújtani, amennyiben az általa reál-tőkének nevezett tőke-fogalmat is megismerteti az olvasóval.

A másik két elmélet, amellyel itt foglalkozni szeretnék, hazai termék. Az egyik Balás tanáré, a másik Heller tanár magyarázata. Ma már mind e két kiváló tudósunk tőkeelmélete, eredeti német kiadmányok révén, a külföldi szakközönség előtt is ismeretes.

Az előbbivel már csak azért is érdemes kérdésünk kapcsán közelebről foglalkozni, mert Balás tőkeelmélete szerzője részéről egy egész közgazdaságtani rendszernek alapjává tétetett.¹ Sőt újabban szerző ezt az elméletet gazdaság- és társadalompolitikai célok kiinduló pontjául is szerepelteti.² Ha bírálni akarom ezt a tőkeelméletet, azzal kell kezdenem, hogy amennyiben valaki az immateriális és a vagyoni jogi szempontokat kiemelő tőkeelmélet példáját keresné, erre jellegzetesebbet a szóban forgó elméletnél nehezen találhatna. Erősen érvényesül benne az immaterializáció, de különösen erősen a vagyoni jogi fel fogás is. Csak hogy Balás, nézetem szerint, még Cassel-nél is kevésbé szerencsés a vagyoni jogi szempontnak a tőkefogalomba való bevitelében, mert a különben igen mély gondolkozású szerző e téren annyira megy, hogy tőkeelméletében egyenesen MacLeod közvetlen utódának te-

¹ A jövedelem-eloszlás főágai a kapitalizmus korában, 1913. — Politikai gazdaságtan, (Közgazdaságtan.) I.—II., 1922.

² Theorie der Einkommen- und Zahlungsmachtverteilung, 1927. Különösen: Vierter Anhang: Die Rolle der Zahlungsmachtpolitik der „Lösung“ der sozialen Frage. 157—166. II.

kinthető. A tőkében t. i. ő is vagyoni jogi erőt, fizető hatalmat lát. Ebből aztán igen eredményes következtetéseket von le a jövedelemeloszlás terén. Csak eggyel nem jövünk tisztába az ő tanítása révén, t. i., hogy mi a tőkének a termelésnél játszott szerepe. Azt a vádat emelni ebből szerzőnk ellen, ahogy azt pl. egy, az ő gondolatmenetével különben nagyon rokonszenvező és igen elismerő, újabb ismertetés is teszi, hogy ez a tőkeelmélet nem adja, nem magyarázza a tőke szerepét a gazdasági életben, túlzás volna. A mondott, ismertető bírálat¹ beleesik ebbe a túlzásba. Jogosan keres ugyan funkciómagyarázatot szerző tőkeelméletében, mert a közgazdaságtanban is, akárcsak az életben, valamely tünemény mibenlétét semmivel sem lehet olyan jól megmagyarázni, mint szerepkörének, funkcióinak megfigyelésével és feltárásával. De téved, mikor nem talál benne funkciómagyarázatot. Mert van funkciómagyarázat elegendő, ha burkolt formában is, a szóban forgó elméletben. Csak hogy ez a funkciómagyarázat a tőkének pusztán a megoszlás terén játszott szerepét látja meg, amivel, nézetem szerint, meglehetősen torz képet rajzol a tőkéről. Az említett bírálatnak is mentségül szolgál, hogy a funkciómagyarázat hiányát is azért említi a tárgyalt tőkeelmélet gyengéje gyanánt, mert nyilvánvalóan érzi, hogy szerzőnk elméletében a tőke termelő funkciójáról is kellene valamit hallanunk. Ezt a hiányt a tőke más téren játszott szerepének igen mélyreható fejtegetése nem pótolja.²

¹ Varga, Stefan, Zwei ungarische Kapitaltheorien. Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche. 1925. 49. Jahrgang, 4-tes Heft. 83—110. II.

² Balás nem ok nélkül helyez súlyt arra a fontos viszonyra, mely a társadalomban a jogi rendnek a gazdasági életre való hatásából e két tünemény, a jog és gazdaság, között előáll. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ezt az összefüggést a közgazdának, de a jogásznak is mindig szem előtt kell tartania. Annál inkább sajnálható, hogy vizsgálódásaiban, ennek ellenére, nem hatol le e viszony mélyéig, aminek aztán az az eredménye, hogy a gazdasági életnek egy, nyilvánvalóan termelő, tehát tisztán gazdasági kategóriáját egyoldalúan csak jövedelemeloszlási, tehát jogi kategória gyanánt szerepelteti. Ha tőke-elméletére alapított rend-

A másik magyar tőkeelméleten, a nem kevésbé nagy tudásu *Heller* tanárén, szintén megérzik a Baláséhoz hasonló, külföldi tőkeelméletek hatása. De mert *Heller* nagyon jelentős közgazdasági tudása már jól meg volt alapozva, mikor ő ezekkel az elméletekkel megismerkedett, szerencsésen elkerülte legalább azoknak túlságos egyoldalúságát. A tőke szerinte is gazdasági erő, gazdasági rendelkező hatalom. Ennyiben tehát a tőke nála is immateriális jelenség, még pedig olyan, mely első sorban nála is jogi kategória gyanánt jelentkezik. Ez teszi szerinte lehetővé a tőke nélkül szükölködő gazdasági egyének alávetését a tőkével rendelkezők hatalma alá, valamint azt, hogy a tőkével rendelkező magához ragadja a vezető szerepet a gazdasági életben. Ekként az ő tőkefogalma sem magyaráz elemi jelenséget. Magántulajdoni rend nélkül, kétségtelesen, nem állhat meg. Más szóval, szintén vagyoni jogi kategória. De a tőkének nála is ennyire előtérbe toluló jövedelemeloszlási tényezői mivoltát némileg elleplezi annak a jelentős szerepnek a kiemelése, melyet a tőkének a termelés terén, az előbb említett szerzővel szemben, juttat. Így a tőke nála igen jelentős termelő kategória gyanánt is jelentkezik. Lehetetlen azonban az ő tőkeelméletével szemben meg nem állapítani, hogy az a szerep, melyet ekként a

szerét egészében nézem, úgy látom, hogy ő a termelésben szinte csak technikát lát, a jövedelemeloszlásban pedig csak vagyoni jogi mozzanatot igyekszik észrevenni. A gazdasági élet ilyen magyarázatával szemben aztán önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy hol marad a gazdasági élet magyarázatából, mely sajátos szövevénye technikai, gazdasági, jogi és etikai mozzanatoknak, a gazdasági szempont figyelembevétele. Holott az ő fejtegetéseiből is nyilvánvaló, hogy úgy a termelés, mint a jövedelemeloszlás a gazdasági élet jelenségei. Közgazdasági rendszerének is abban látom a fő hiányát, hogy a gazdasági élet magyarázatára tulajdonképpen a javak megoszlásából indul ki. Így érthető, hogy az u. n. „elemi“ jelenségek nem nyerhetnek nála kellő méltatást. Aki szigorúan ragaszkodik annak a ténynek az igazságához, hogy a tőke a gazdasági életben elsősorban a termelésnél szerepet játszó jelenség, azt nehezen fogják kielégíteni, egyébként igen mély gondolkozást eláruló és nagy tudásra valló fejtegetései. — Az a kérdés is felmerülhet, hogy vajjon szerző figyelmét nem kerülte-e el, hogy tőkeelméletéből milyen pénz- és milyen hitelmélet következik.

tőkének juttat, jórészt legalább, a vállalkozó szerepe. Nézetem szerint éppen az ennek a tőkeelméletnek a másik hiánya, hogy a tőke szerepét a vállalkozóéval magyarázza.¹

Ha már most azt nézzük, hogy ezek és a hozzájuk hasonló, újabb elméletek mit érnek el azzal, hogy a tőkefogalom immaterializációján kívül, a régebbi felfogással szemben, mely első sorban és főként termelő kategóriát látott a tőkében, a tőkét első sorban és főként, vagy kizárólag vagyoni jogi, jövedelemeloszlási kategóriának nézik, nem igen fogunk számottevő eredményt látni. Először is tény gyanánt fogunk megállapíthatni egy negatív eredményt: az újabb elméletek a régebbiek jó részével szemben nem derítik fel a tőkének a termelésnél játszott szerepét. Ezzel együtt aztán a növekvő hozadéképesség törvényét, melynek hatása pedig elvitathatatlan a gazdasági életben, vagy nem is veszik figyelembe a tőke magyarázatánál, vagy nem derítik fel kellőképpen. Az újabb elméletek pozitív eredményének pedig már most abban kellene mutatkoznia, hogy az új elmélet, fentebb példákkal is magyarázott beállításával, a termelés elemeit a régitől eltérő módon csoportosítja. *Balás* fejtegetéseiből nem tudom megállapítani, hogy a termelés azon elemének, melyet a régi iskola tőkének nevez, mi volna tulajdonképeni tényezői szerepe a termelésnél. *Heller* magyarázatából pedig azt látom, hogy jóval kevesebb, mint ezt a régibb felfogás tanította.

Itt felmerül a kérdés, hogy nyújt-e eredményt, ha a tőkét egészben vagy legalább részben el is tüntetem a termelés szemhatáráról. E tekintetben az új magyarázat, első pillanatra, tetszetős beállításnak látszhatik, mert azt gondolhatnók, hogy ezzel a szocializmus támadásai elől vonjuk el azoknak indokolatlan főcélpontját, a termelés központjában álló tőkét. De közelebről vizsgálva, látjuk, hogy ezen a téren sem érnek el sikert az új elméletek,

¹ Közgazdaságtan. I—II., 1919—1920. Különösen I. kötet 313. és köv. ll., illetve az egész IV. rész: A gazdasági szervezkedés elmélete. — Theoretische Volkswirtschaftslehre, 1927. — Szerzőnek különben abban az eljárásában, hogy a tőkének szerepét nagyon is közel viszi a vállalkozóéhoz, nem kisebb társa van, mint *Marshall*.

mert a szocializmus ma már a maga támadásait, saját szempontjából egészen helyesen, nem a tőkének a termelésnél, hanem éppen a jövedelemeloszlásnál játszott szerepe ellen irányítja. Ha már most az új elmélet a vagyoni funkcióival ruházza fel a tőkét, már pedig ezt teszi, amikor csak, vagy főleg magántulajdoni megjelenési alakjában, tőke név alatt a vagyoni formájában szerepelteti, — még védtelenebbül hagyja a tőkét e támadásokkal szemben. És itt mutatkozik megint a régi felfogás felsőbbisége az újabb elméletekkel szemben. A jó, öreg termelékenységi elméletek például, melyekkel a régiek igyekeztek a tőke hozadékát magyarázni, legalább arra kényszerítették a szocializmust, hogy oda összpontosítsa támadásainak tüzeit a tőke ellen, ahol ez jobban tud védekezni ellenük, t. i. a termelés terére.

Legsajnálatosabb és legvégzetesebb hatásukat azonban az új tőkeelméletek azzal fejtik ki, hogy támasztékot adnak bizonyos pénz-, és, ami még kellemetlenebb következmény, ezekkel szorosan összefüggő hiteleméletek alá. Erről a továbbiakban lesz szó.

III.

A második kérdés ugyanis, mellyel problémánk során foglalkozni szándékozom, azon magyarázatok összehasonlítása, melyek a régebbi és az újabb közgazdaságtanban a pénzre vonatkoznak.

Kérdésünknek ez a része szorosan összefügg az előbb tárgyalt problémával, amit már a tőke és a pénz között gyakran előforduló fogalomátcsusztatások is mutatnak. Láttuk, hogy többen, *Menger Károlyt* követve, a tőke mivoltának keresése közben a pénz fogalmához jutnak el, vagyis a tőkét rövidesen a pénzben látják meg, a pénzzel veszik azonosnak. Ennek a felfogásnak az a főindoka, de mondhatnók így is, főmetsége, hogy a közbeszéd is gyakran pénzt említ, mikor tőkét kellene mondania, így például, mikor a kölcsönkamatról, tehát a tőke használati árának emelkedését a pénz drágulásának nevezi, stb. Véleményem szerint a tőke nem azonosítható rövidesen a pénzzel, és a

pénz sem mondható rövidesen, minden körülmények között, tőkének. Az összefüggés a két tünemény között, nézetem szerint, csak abban mutatkozik, hogy a magántulajdoni jogrend mellett, tehát a vagyoni kategóriáján keresztül, tényleg a pénz a tőkének egyik igen gyakori megjelenési alakjává válik. Éppen ez az összefüggés készítet rá, hogy kérdésünk szempontjából a pénz mibenlétével is közelebbről foglalkozzunk.

Mindenek előtt megállapítandó, hogy a pénz nem elemi jelensége a gazdasági életnek, aminő pl. a tőke. Létében nem független a jogi rendtől, megjelenésének feltétele a magántulajdoni jogi rend. A szocialista állam munkautalványai, utalványai a közös termelés eredményének bizonyos hányadaira, melyek nem adhatók tovább és csak fogyasztást akarnak biztosítani, éppen ezért nem tekintethők pénznek.

Mi tehát a társadalom gazdasági életében magántulajdoni berendezkedés mellett megjelenő pénz? Említettem már, hogy a gazdasági jelenségek mivoltát legjobban azzal a szerepükkel lehet magyarázni, melyet a gazdasági életben betöltenek. Ezen az alapon pénznek kell tekintenünk azt, amit a társadalom általános csereeszközü, értékmérőül, illetve a mért érték kifejezőjéül, vagyongyűjtőül használ és ami a társadalom felfogása szerint, rendes körülmények között, az értékállandóságnak is a kifejezője. Hogy e funkciók sorozatában a csereeszközi szerepet elől emlitem, egyuttal a pénz keletkezésére is világot derít. A csereére használható javak közül az erre legáltalánosabban alkalmas lesz pénzzé.¹ Az ekként élénk állt szerepkörök, mint jellemző vonások, azonban még nem merítik ki teljesen a pénz fogalmát. Ugyanis a javak forgalmi rendjét biztosító, az állam rendezés alá veszi a pénz dolgát. És minthogy a pénz a magántulajdoni rendjével élő társadalomban tartozások kiegyenlítésére szolgál, a maga részéről is szankciójával látja el a pénzt, azt közkötelező, fizető

¹ Ezt szerző így vallja nyomatékosan ma is, minden ettől eltérő magyarázat ellenére.

eszközzé, törvényes fizető eszközzé teszi. Ezzel kapja meg a pénz a társadalom gazdasági életében teljesítendő, ötödik funkcióját.

Ebből a magyarázathból következik, hogy a gazdasági élet értékes jószágot, valami olyant fog pénzzé tenni, aminek benső, anyagi értéke van, ami állandóan és biztosan, más módon is szolgálhat emberi szükségletek kielégítésére. Minél nagyobb a jószágnak ez az értéke, minél állandóbb és minél egyenlőbb ez, bárhol találtassék is az illető jószág, annál jobban fogja e jószág a pénz funkcióját teljesíthetni. Jól ismert, szintén igen fontos, előnyös, technikai tulajdonságaikon kívül, főleg ezek a tulajdonságok azok, melyek miatt már olyan korán kezdték a nemes érceket pénzülni használni. A gazdasági élet azonban pénzhelyettesítőket is alkothat magának az értékes anyagu pénz pótlására. Ilyen a bankjegy, a váltó. Az előbbi különösen a belföldi, az utóbbi a külföldi forgalomban szolgál a pénz helyettesítésére. A gazdasági élet, főleg a bankjegyek révén, hozzászoktatja most már a társadalmat ahhoz, hogy mást is használjon csereeszközzül és mást is fogadjon el fizetőeszközzül, ne csak értékes jószágot. Ezt az alakulást aztán az állam kiinduló pontul veszi pénzpolitikájában. Említetem, hogy a végső szankciót a pénznek az állam adja meg. Az állam a maga mindent átfogó hatalmát a pénz-ügy terén is éreztetheti. Elvileg bármit pénzzé tehet, ami neki tetszik, hatalma van hozzá. A köz jól felfogott érdekéből azonban első sorban azt teszi jogilag is pénzzé, amit a gazdasági élet törvényszerűsége pénz gyanánt elismer. Így alkotja meg a maga nemesfémvalutáját. De pénzzé teheti a bankjegyet is. És ekkor még mindig a közgazdaság érdekéből cselekszik, mert ezzel az utóbbi eljárásával, tudvalevőleg, kiméli és védi az ország nemesérc-pénzkészletét. De eljárhat ugyanígy a saját anyagi érdekéből is, amikor adósleveleit jelenti ki törvényes fizető eszközzül. Ezzel ugynevezett papirpénzt alkot. Ez eljárás célját, hatását tekintve, ugyanaz, csak hogy persze az újabb idők nagyobb méreteinek és finomabb gazdasági formáinak meg-

felelő megjelenési alakban, mint a régi idők hivatalos, állami, fejedelmi pénzrosszabbítása.

Persze az ilyen pénz értéke, értékállandósága nagyon kérdéses, bizonytalan. Már pedig a jó pénz egyik legfőbb tulajdonsága éppen az értékállandóság. Van tehát a világon jó pénz és rossz pénz. De a rossz pénz is pénz. Minthogy pedig rossz voltát éppen értékállandóságának a hiánya okozza, az elmélet sokat foglalkozik a pénz értékének, ezen érték állandóságának tényezőivel. A pénz értéke, t. i. csereértéke, vásárlóereje különösen a pénz anyagául szolgáló jószág előállításának és használatának közelebbi körülményeitől függ. Ilyen körülmények: az előállítás oldalán a pénzjószág termelésének költségei és a termelés mennyisége; a használat oldalán a pénz anyagául szolgáló jószágra irányuló szükséglet, és pedig egyfelől a pénzítés, másfelől az egyéb használat (pl. ipari feldolgozás) szempontjából vett szükséglet nagysága. Függ továbbá a pénz értéke a rendelkezésre álló és tényleg forgalomban levő mennyiségtől; amikor természetesen a pénzmennyiséget kiegészítő, pénzhelyettesítő eszközök is szaporítják ily értelemben a pénz mennyiségét. A belső, anyagi értékkel bíró pénz értékére mind a két oksoport kihat, a papirpénzére csak az utóbbi. A pénz mennyiségének a pénz vásárló erejét csökkentő hatása legjobban a túlszaporított papirpénznél mutatkozik. Minthogy pedig a papirpénz állami hitelművelet eredménye, különösen a túl nem szaporított papirpénz, az u. n. államjegyek, értékére az állam hitelképességének a foka is hatással lesz. Ez pedig nagyrészt az ország gazdasági jólététől függ, aminek fokát, egyebek mellett, az ország fizetési, illetve gazdasági mérlegének alakulása is mutatja. Az mindig a körülményektől függ, hogy minek van nagyobb hatása az elértéktelenedett pénz értékalakulására, a pénz túlszaporításának vagy a külfölddel szemben fennálló tartozásoknak. Éppen így a fennforgó körülményektől függ az is, hogy a pénz belföldi értékcsökkenése vonja-e maga után a pénz külföldi viszonylatban mutatkozó értékének csökkenését, vagy megfordítva. Hiszen ez a kérdés tulajdonképen egy az előbbivel. Csak tény, hogy

szabad forgalom mellett a kétféle érték között állandó eltérés nem lehet. Belső, anyagi értékkel bíró pénznél a pénz külföldi értéke csak a küldési költségek határai között ingadozhatnak. Anyagi értékkel nem bíró pénznél ennek az értékingadozásnak nincs határa.

Ezek, dióhéjba összefoglalva, a pénzelmélet alap-tételei, ahogy én látom azokat helyeseknek. Lássuk már most ezzel szemben a régebbi közgazdaságtan álláspontját, valamint az újabb elméleteket.

A legrégebbi közgazdaságtan, természetesen, a belső értékkel bíró pénzt tekinti pénznek, vagyis a dolog természeténél fogva metallista alapon áll; a papírpénzt még nem ismerte. Az állam pénzcsináló politikája akkor az u. n. pénzrosszabbításra szorítkozott. Így örökölte a pénzről való felfogást az angol iskola a merkantilizmustól. Az angol iskola, bizonyos, később említendő, utalványelméleti kísérletektől és tapogatózásoktól eltekintve, csak egy eltérő, a metallizmus elveivel homlokegyenest ellentétben álló elméletéről tudhatott. Ez *Law János* jól ismert elmélete volt, aki földre alapított bankjegyekkel akarta hazáját, Skóciát, boldogítani.¹ Tervét, mint tudjuk, Franciaországban meg is valósíthatta, ahol egy meglehetősen kockázatos, tengerentúli, kereskedelmi vállalkozás remélt nyereségére alapított jegyeket bocsájthatott ki. A Banque Royale csufos bukása azonban hamar kimondta az élet megfellebbezhetetlen ítéletét elméletének tarthatatlansága fölött. Ez a világhírűvé vált eredménytelenség csak megerősítette a későbbi angol közgazdaságtant szilárdan vallott metallista hitvallásában, mely *Ricardo* tanításaiban jelentkezik mindenestre egyoldaluan, de a legklasszikusabb formájában. Az ő idejében, azt mondhatni, általános felfogás volt, hogy a pénznek értékes anyagu jószágból kell lennie. A francia assignáták sorsa is megerősítette ezt a felfogást.

Csakhogy a pénzprobléma akkor válik rendszeren vitatott és vizsgált kérdéssé, amikor a pénz körül bajok vannak.

¹ Money and Trade consider'd: With a Proposal for Supplying the Nation with Money. 1720.

Igy *Ricardo*-nak is abnormissá vált pénzállapotok szolgáltatottak arra alapot, hogy a maga pénzelméletét kifejtse. Tudvalevőleg a francia háboru eredményeként előállott, angol papírpénzgazdálkodás folyományaként jött létre az élesen körvonalozott metallista pénzelmélet *Ricardo* currency-theóriájában, mely tulajdonképpen bankjegyelméletnek készült. *Ricardo* a nagy mennyiségben szaporított bankjegyek elértéktelenedésének okát akarta vele megmagyarázni. Ma már egészen nyilvánvaló, hogy *Ricardo*-nak ez a magyarázata, mint bankjegyelmélet, nem állja meg a helyét. Csakhogy ezek a bankjegyek, melyeknek a jelentéseit *Ricardo* vizsgálta, papírpénz gyanánt tettek számat és ezért nagyon helyénvalónak látszik, közelebbről megvizsgálni, hogy vajjon ez az elmélet, mely bankjegyelméletnek tarthatatlan, nem áll-e meg papírpénzelmélet, általában pénzelmélet gyanánt.

Azt hiszem, hogy jórészt igen. Nézetem szerint már *Wagner Adolf* is túlszigoruan és egyoldaluan ítél méltán nagyhirű, régi munkájában¹ *Ricardo* fölött, mikor ennek és elleneseinek nagy vitájában a győzelmi pálmát feltétlenül az u. n. bankszerűségi elmélet hiveinek nyújtja. A kérdés akkor is az volt, ami most, a világháboru kapcsán szintén sokat foglalkoztatta az elméletet, t. i. hogy a pénz elértéktelenedését a mennyiség szaporítása, avagy az ország fizető mérlegének romlása okozta-e. *Ricardo* kétségtelenül tévedett, mikor a pénz értékének csökkenését kizárólag a pénzmennyiség szaporodása következményének tartotta. Aki *Tooke*-nak árstatisztikai adatokkal dolgozó munkáját ismeri,² kétségtelennek fogja tartani, hogy az említett, másik tényezőnek is volt hatása akkor is a pénz értékének alakulására. Nyilvánvaló azonban, hogy a *Ricardo* által egyedüli ható ok gyanánt kezelt tényezőnek is nagy befolyása volt ugyanerre az eredményre. Fenti kérdésemre adom meg most a feleletet, mikor kiemelem, hogy e té-

¹ Geld- und Credittheorie der Peel'schen Bankacte, 1862.

² Thoughts and Details on the High and Low Prices of the Last Thirty Years, 1824. és különösen A History of Prices and of the State of Circulation during the Years 1793—1856. Hat kötet, 1838—1857.

nyező hatásának erőteljes kifejtése az, amit a pénzelmélet terén a közgazdaságtan *Ricardo*-nak köszön, aki ezzel a pénzelméletnek igen nevezetes alapjait rakta le. *Ricardo* idevágó munkásságával az u. n. mennyiségi pénzelméletnek lesz, tudvalevőleg, egyik legexponáltabb képviselőjévé. Ezt az elméletet eredetileg, a metallista felfogással együtt, az angol iskola még a merkantilistáktól örökölte. Ma a közgazdaságtanban már szinte közhellyé vált erről az elméletéről, mint egészen tudománytalan és naiv valamiről, megvetéssel szólni. Komoly ember tényleg nem is fogja ennek az elméletnek az ősi, nyers formáját olyan gyanánt védeni, mint amellyel egyedül meg lehetne magyarázni a pénz értékének alakulását. De azért, azt hiszem, hogy több igazság van ennek az elméletnek még a régi, nyers formájában is, mint sok új pénzelméletben. Kész bizonyosságul csak a mostani, háborus tapasztalatokra hivatkozom.

A pénzelmélet legkényesebb, de egyuttal legfontosabb problémája az a kérdés, mely a pénz értékének alakulására, illetve ezen alakulás okaira akar feleletet kapni. Amint az angol iskola a pénz lényegére nézve a metallista felfogás alapján áll, úgy a pénz értékének alakulására nézve ismert termelő költség-tanát vallja. Vagyis a pénz értékét, t. i. az értékes anyagu pénz értékét, az angol iskola szerint első sorban ennek az anyagnak a termelő költségeiből kell magyarázni. Ez így is történt, különösen *W. N. Senior* idevonatkozólag alapvető fejtegetéseiben.¹ Az iskola a belső értékkel nem bíró pénz értékének alakulását, mint láttuk, a pénz mennyiségéből magyarázza. Sőt *Ricardo*-t annyira magával ragadta ennek a magyarázatnak az egyszerű volta, hogy azt az anyagi értékkel bíró pénz értékének alakulására is magyarázatul vélte alkalmazhatni.

Ez is mutatja, hogy a régi angol iskola nem fejtette meg véglegesen a pénzproblémát. Különösen nem sikerült neki e kérdésnek azt a részét minden kétséget kizáróan

¹ Political Economy. 6-th edition. 1872. Különösen 14—22. ll. és Three Lectures on the Cost of obtaining Money, 1829.

megoldani, mely a pénz értékének alakulásával foglalkozik. De ezen a téren is igen értékes alapokat rakott le, melyen a későbbi, vele rokon elmélet igen eredményesen dolgozhatott. Metallista álláspontjával azonban, úgy vélem, arra a kérdésre, hogy mi a pénz lényege, örökérvényű igazságnak vált hirdetőjévé. Hiszen még a currency-elmélet angol ellenesei is metallisták. De metallista ennek az elméletnek későbbi, nagy bírálója, *Wagner Adolf* is. Ezzel ellentétben a háboru előtt, mintha a metallista álláspont ereje gyengült volna. A háboru valutapolitikai tanulságainak eredményeként azonban, bizvást mondhatjuk, hogy a metallizmus erejében ismét, még pedig számottevően nyer.

A metallista elmélet a múlt század hetvenes évei óta gyakorlatilag már a kontinensen is az aranyvalutát jelentette. Akik a metallizmus alapján állottak, az aranyvaluta megvalósítása mellett szálltak sikra. Tényleg, ettől az időtől kezdve, az aranyvaluta mind nagyobb elterjedettséget nyert. De azért olyan valutákat is ismerünk ebből az időből, melyek, ha az arany elvi alapjára voltak is alapítva, mégis az aranyvaluta leglényegesebb kellékével, a törvényes fizető eszközül deklarált bankjegyek aranyra beválthatásával nem rendelkeztek. Ezek között is első rendű szerepet játszott Ausztriának és Magyarországnak háboru előtti valutája. Éppen ennek a valutának a békében elért kétségtelen sikere terelte a pénz problémájával foglalkozók egy részének a figyelmét abba az irányba, hogy a pénz lényegét másban keressék, mint a pénz anyagának értékében. Így jött létre a metallizmussal szemben, nominális alapon, a chartális elmélet a pénz lényegéről. Nem kell azonban hinni, hogy már *G. F. Knapp* híres könyve¹ előtt ne lett volna a pénzelméletek terén nyoma a nominalizmusnak. Nem *Otto Heyn* inkább valutapolitikai, ismert gondolataira² célok ezzel, hanem azokra a gondolkozástermékekre, melyekben a pénz u. n. utaványelmélete már a merkanti-

¹ Staatliche Theorie des Geldes, 1905.

² Papierwährung mit Goldreserve für den Auslandsverkehr. Ein Mittel zur Lösung der Währungsfrage, 1894.

lizmus korában is, de aztán később a természetbölcsélet hatása alatt álló közgazdaságtanban, messzebb menő hatás nélkül, de valamennyire már érvényesül.¹ Ezt az elméletet, mely a pénz lényegét abban látja, hogy utalvány jávakra, saját magának tehát értéke tulajdonképpen nincs, szörványosan később többen is kifejtették. Legismertebb ezek közt az írók között *S. Oppenheim*.² Előfutárjai ezek a chartalizmusnak, ha közvetlen szellemi kapocs köztük és az első, modern nominalisták, *Simmel*,³ *Heyn*,⁴ *Knapp*⁵ között nincs is.

A chartalizmus, tudvalevőleg, a pénz lényegét az állami deklarativ akaratban látja. Szerinte az állam teszi a pénzt pénzzé, mikor törvényes fizető erőt tulajdonít neki és ezt a fizető erőt a belföldön jogi parancsával kikényszeríti, a külfölddel szemben pedig megfelelő pénzpolitikájával igyekszik fenntartani. A chartalizmus ezzel a pénz mibenlétét egy igen fontos és addig, tényleg, kellően nem méltányolt oldaláról világítja meg. Főntebb saját álláspontomról igyekeztem a pénz mivoltát megmagyarázni. Ott a pénz ötödik, fontos funkciója gyanánt kellett a pénz törvényes fizető eszközei szerepét említenem, mely szerep az állami akaraton alapul. Hozzátettem azt is, hogy teljes értelemben pénzzé a pénz a társadalomban csak akkor lesz, mikor már ezt a funkcióját is teljesíti. A chartalizmus ennek a funkciónak hangsúlyozásával mélyebben nyúlt le a pénz fogalmának magyarázatánál egy bizonyos irányban, mint a metallizmus, mert így megmagyarázta a jó pénzt, de a rossz pénzt is.

A pénzelméletnek ez a kiszélesítése a chartalizmusnak mindenesetre nagy érdeme. De határozottan tévedett a chartalizmus akkor, mikor ezt a funkciót a pénz egyetlen

¹ Igy *Davanzati*, 1588., azután *Petty*, *Locke*, *Hume*, *Montesquieu*, bizonyos fokig *Smith Ádám* is.

² *Die Natur des Geldes*, 1855., és *Die Natur des Capitals und des Credits*, 1860.

³ *Philosophie des Geldes*. 2-ik kiadás, 1907.

⁴ Id. munka.

⁵ Id. munka.

jellemzőjének látta. *Knapp*-nál magánál ez a tévedés még kisebb mérvű. Azt mondhatni, *Knapp* elméletébe még belefért a metallizmus, amint *Knapp* maga az ilyen megállapítás ellen e sorok írójával szemben, nem sokkal munkája megjelenése után, nem is tiltakozott. A baj csak ott kezdődik, ahol a nominalizmus abból a tételéből, hogy nem a belső érték a pénz lényege, további következtetéseket von le és azt a tételt állítja fel, hogy a belső értékkel bíró pénz nem jó pénz és a jó pénz az, melynek nincsen belső értéke. Ez a tanítás érvényesül ugyanis a nominalisták valutapolitikájában. *Knapp* maga nem valutapolitikus, ha vannak is műveiben részek, amelyekből kitűnik, hogy miként képzei el ő elmélete alapján célszerűnek a valuta berendezését. Nem így azonban követői. Ezek a jórészt német írók már a háboru előtt, de még inkább a háboru alatt nominalisztikus álláspontjukon az aranyvaluta vezető országa, Anglia ellen akarnak német, nemzeti alapon valutapolitikát csinálni, hogy »az aranyak trónjáról ledöntésével«¹ Angliának gazdaságpolitikai nehézségeket támasszanak a valutapolitika terén. Hitük szerint, ha a kontinens, illetve az Anglián kívüli világ megszűnnék az aranyat a valuta anyagául használni, ezzel Anglia, mely a világ aranytermelő forrásain tartja rajta a kezét, szenvedne a legtöbbet. Ezek a nemzeti érzéstől fűtött elméletalkotók feledik, hogy maga *Knapp* is nyomatékosan rámutat arra, hogy az egymással gazdasági érintkezésben lévő országok közül a gyengébb, ha nem akarja saját kárát látni, kénytelen valutapolitikájában a vele érintkezésben lévő, gazdaságilag erősebb ország valutapolitikájához simulni.²

Csak az ismertebb neveket sorolom fel, mikor a nominalizmus terén legmesszebb menő és sok bámulóval bíró *Bendixen*-re mutatok rá, aki annak ellenére, hogy a gyakorlati élet terén működő bankember, légiés pénzelméletének nagyon is a levegőben lógó valutapolitikai követ-

¹ *Dalberg*, *Die Entthronung des Goldes*, 1916.

² „Nicht weil das Gold Gold, sondern weil England—England ist“. Id. munka 352. l.

keztetéseit is a legkomolyabb és legkövetelőbb határozottsággal levonja.¹ Vagy amikor *Liefmann*-t említem, aki nagy önbizalommal hirdetett közgazdaságtani elméletének folyományaként szintén a tiszta nominalizmushoz jut el a pénzelmélet terén és ennek megfelelő papírpénzpolitikát kíván.² Vagy amikor a tudós *Elster*-ről szólok, aki a »pénz lelkét« keresi és e közben bámulattal adózva Bendixennek, szintén az érték nélküli pénz fogalmát tanítja.³ Ily könyvek után szinte jól esik látni, hogy Németországban is íródhatnak újabb pénzelméleti munkák, melyeknek szerzői nem hódolnak be feltétlenül a nominalizmusnak, így pl. *Wagemann* könyve.⁴ Vagy hogy pl. *Nussbaum*, aki pedig tisztán a jogász szempontjából vizsgálja a pénz problémáját, nem kerül bele a jogászra nézve sok csábító erővel bíró chartalizmus hálójába, hanem megértést tanúsít a metallizmus álláspontjával szemben.⁵ Örömmel szegezem le azt is, hogy az újabb időben író, eredetibb gondolkozók egyike, a bár különködő *Cassel*, szilárdan kitart a pénzelméletben a metallizmus álláspontja mellett.⁶

A nominalizmus pénzelmélete a pénz értékét minden anyagi alaptól elszakítja. Szerinte a pénz a papírpénz, a bankjegyek, vagy más, belső érték nélküli fizető eszközök formájában csak számolási egység. Szerinte a pénz értékének problémája csak a pénz külföldi viszonylataiban lép elénk és itt a fizetési mérleg alakulásával magyarázódik. A nominalizmus a pénzzel tett háborus tapasztalatokat bizonyoságnak mondja a maga igazsága mellett. Ez a szinte hihetetlenül hangzó állásfoglalás már elegendő bizonyíték a pénzelmélet terén a nominalizmus tarthatatlansága mel-

¹ Das Wesen des Geldes, 1908. — Währungspolitik und Geldtheorie im Lichte des Weltkrieges, 1916.

² Geld und Gold. Ökonomische Theorie des Geldes, 1916.

³ Die Seele des Geldes. Grundlagen und Ziele einer allgemeinen Geldtheorie. 2-ik kiadás, 1923.

⁴ Allgemeine Geldlehre. I. Band. Theorie des Geldwerts und der Währung, 1923.

⁵ Das Geld in Theorie und Praxis des deutschen und ausländischen Rechts, 1925.

⁶ Theoretische Sozialökonomie, 1918. III. Buch. 321—453. II.

lett. Azt a háboru előtt is tudtuk, hogy papírpénzzel is lehet élni, sőt hogy ez a papírpénzgazdálkodás, megfelelő, kedvező körülmények között, jó is lehet. De nem kell elvakult metallistának lennem ahhoz, hogy átlássam, hogy a háboru éppen a papírpénzgazdálkodás szükségszerű, hátrányos következményeit mutatta ki, melyek azonnal beállanak, mihelyt azok a bizonyos, az eredményes papírpénzgazdálkodáshoz szükséges, megfelelő körülmények hiányoznak. Ha a nominalizmus a háborus tapasztalatokkal azt akarja igazolni, hogy aranyalap nélkül való pénzgazdálkodás lehetséges, igen szegényes eredményt mutat fel, mert csak a rossz pénz lehetőségét igazolja. De ezt a nominalizmus nélkül is tudtuk. A metallizmus ezzel szemben éppen a jó pénz lehetőségének a feltételeit keresi.

Mikor a pénzelmélet terén a régi és az újabb tanításokat szembeállítom egymással és az előbbieket gyanánt a metallista felfogást, az utóbbiak gyanánt pedig a chartalizmust, illetve a nominalizmust említem, eljárásom csak nagy vonásokban felel meg a tényeknek. Mint közelebbről láttuk, régebben is mutatkoztak kísérletek a pénznek olyan magyarázatára, mely a metallizmus alapelveivel tulajdonképpen ellenkezett. Az azonban minden esetre áll, hogy a nominális felfogás a pénzelmélet terén elemi erővel csak az újabb és a legújabb időkben jelentkezik. Ennek több oka van. Megpróbálom ezeket egyenként szemügyre venni.

Az első okot futólag már említettem. Ez az, hogy a pénzelmélet az okosan és szerencsésen vezetett papírpénzgazdálkodás jelenségeit az osztrák és később az aranyalappal ugyan bíró, de keresztül nem vitt, a gyakorlatban tehát meglehetősen papírvaluta gyanánt érvényesülő osztrák és magyar valuta jelenségein tanulmányozhatta. A másik ok a huszadik század eleje óta érezhetővé vált, lassu és fokozatos, de állandóságot mutató, nagy drágulás volt, melynek okát sokan az aranyban, ennek nem előnyösen változott termelési körülményeiben keresték. Az arany értékállandóságába vetett hit ekként megingott és növekedett azoknak a száma, akik a gazdasági élet jelenségeinek alakulását aranytól, ennek termelő költségeitől, áramlásaitól mentesí-

teni szerették volna.¹ A harmadik okot a nominalizmus jellemzésénél már említettem. A németeknél, és náluk található az újabb nominalizmus főképviselei, nemzeti gazdaságpolitikai szempontok is támogatták egy olyan elmélet kialakulását, mely az angol valutapolitika elméleti alapjának, a metallizmusnak, helytelenségét igyekezett kimutatni. Ez a tagadhatatlan tény minden esetre igen lesújtó bírálata volna a nominalizmusnak, ha nem hatott volna csak mellékesen a nominalizmus kialakulására. Szomorú elmélet az olyan, melyet egy bárminő szempontból elvakult gyakorlat, illetve gazdaságpolitikai cél igazolására találnak ki. A vád azonban, mely ekként a német nominalistákat, azoknak különösen a háború alatt író részét éri, vesztit súlyából, ha figyelembe vesszük, hogy Angliában is hódított a nominalizmus, illetve érvényesülnek egyes tanításai.² Ez pedig azért történhetett, mert egy negyedik, és nézetem szerint, igen fontos ok is hatott még arra, hogy a nominalizmus pénzelméleti tanításai népszerűekké váljanak. Ez a nem eléggé hangsúlyozható ok nem a közhitel, hanem a magánhitel útján kialakult és forgalomba hozott pénzhelyettesítő eszközök nagymérvű elszaporodása és ezen eszközök gazdasági jelentőségének növekedése. Közülök csak a bankjegyet említtem. A gyakorlat, tudvalevőleg, pénzt látott bennük. Az újabb elmélet pedig azon hajlandóságánál fogva, melyet már a tőkénél is láttunk, hogy t. i. a közgazdaságtanban lehetőleg azt értse az elnevezések alatt, amit a gyakorlati élet, a pénznek oly fogalmát igyekezett megalkotni, hogy ez alá a pénzhelyettesítőket is besorozhassa. Megerősítette ezt az elméleti törekvést az is, hogy a bankjegyek az utóbbi időben mindenütt törvényes fizető eszközzé, tehát jogi értelemben is pénzzé váltak.

Ha mindezt figyelembe vesszük, azt hiszem, érthetővé fog válni a nominalizmus erős terjedése a pénzelmélet terén. A megértés azonban még nem jelent bocsánatot.

¹ Kovács Lipót, A belföldi hitel függetlenítése az aranyáramlásoktól, 1914.

² Lásd különösen R. G. Hawtrey, Currency and Credit, 1919.

Mindazzal, amit a nominalizmust életre keltő okokról itt elmondottam, a nominalizmus helyessége a metallizmussal szemben, tehát az újabb elméletek igazsága a régebbiekkel szemben, még nincs igazolva. És nem is lehet. A nominalizmus kétségtelenül értékes adalékkal egészítette ki a régi metallizmus egyoldalú, szűk pénzelméletét. De az utóbbinak azt a tételét, hogy a jó pénznek értékkel kell bírnia, elméletével, legalább az én és a velem egyformán gondolkozók nézete szerint, nem tudta megdönteni. A gyakorlati élet pedig, miként régen, úgy most a háborúval kapcsolatos jelenségek során is, a metallizmus igazsága mellett bizonyított, mert megmutatta, hogy a nominális pénz igen könnyen tud rossz pénzzé válni. A pénzzel kapcsolatos kérdéseknél pedig, csak úgy, mint a gazdasági élet más, fontos problémáinál, az elméleti kutatás a gyakorlati élet szemléletétől el nem választható. A metallista elmélet ezért, nézetem szerint, joggal hivatkozhatik álláspontja helyes voltának igazolása céljából a háborús pénzpolitika tapasztalataira.

A mérleg tehát a pénz elmélete terén is inkább a régi tanítások igazsága felé hajlik az új elméletekkel szemben, annak ellenére, hogy ez utóbbiakban is találunk olyant, amit a közgazdaságtan értékes kincsei között fog elraktározhatni.

IV.

A gazdasági élet azon jelenségei között, melyeket a tudomány nagyon sokféle, szerteágazó módon magyaráz, elsősorú helyet foglal el a tőke és a pénz eddig tárgyalt jelenségei mellett az a harmadik gazdasági tünet is, mellyel e jelenségnek a tőkével és a pénzzel való igen szoros kapcsolatánál fogva is, ennek az értekezésnek a keretében foglalkozni szándékozom, a hitel jelensége.

A hitel nyilvánvalóan csak a magántulajdoni jogi renddel élő társadalom gazdasági életében jelentkezhetik. Az is vitán felül áll, hogy a hitel ebben a gazdasági életben az ugynevezett forgalmi élet jelensége, mert szerepe a javak forgalmának lebonyolításában áll. Ennyiben tehát

rokonság fűzi a pénzhez, de attól meglehetősen különböző valami. Mikor a javak pénz ellenében kerülnek forgalomba, — ez az egyszerű adás-vétel esete, — a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás időpontjai, tudvalevőleg, összeesnek. Hitelforgalom esetén pedig ezek a jelenségek széttolódnak, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás időpontjai nem esnek össze. Ekként értelmezve a hitelt, fogalma alá kerülnek az u. n. szükségképeni hitelügyletek, mint a bérlet, a haszonbérlet, stb. is. Ezzel a magyarázattal azonban a hitel fogalmát csak egyik oldalról közelítjük meg. Mondhatni, hogy ekként a hitel fogalmának alaki meghatározását kaptuk. A jelenséget azonban magyarázólag egy másik oldalról is meg lehet közelíteni. Ha ugyanis tartalmilag vizsgáljuk a tüneményt, észre fogjuk venni, hogy hitel esetén a rendelkezésünkre álló jószágmennyiséget (vagyont), vagy annak egy részét időleges használatra másvalakinek átengedjük úgy, hogy az illető ezen idő alatt az átengedett jószágmennyiség fölött rendelkezik, ha nem is mindig tulajdonilag. Ekként a javak a szükséges használat biztosítása céljából forgalomba kerülhetnek akkor is, mikor ez egyébként, más módon, az u. n. hitelvevő anyagi erejének hiánya miatt nem volna lehetséges. Ebben áll éppen a hitel nagy jelentősége. Hogy a szükséges használat célja termelés, vagy fogyasztás-e, mellékes. Az pedig, hogy a hitelnyújtás nem ingyenes, társadalmunk magántulajdoni rendjének egyszerű, további következménye.

Minthogy a hitel mibenlétének idők folyamán igen sok, a fentiekől lényegesen eltérő magyarázata keletkezett, hitelfogalmunkat nemleges irányban is célszerű lesz elhatárolni. Így nem áll, hogy a hitel a pénztől egészen független volna. Nem áll különösen, hogy, miként még az idősebb *Hildebrand* tanította,¹ egy magasabb fejlődési fokán a társadalom gazdasági életének hitelgazdaság keletkezhetnék pénzgazdaság nélkül. Viszont az sem áll, hogy a naturálgazdaság állapota ne ismerhetné a hitel jelenségét. De bizo-

¹ Natural-, Geld-, und Kreditwirthschaft. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, II. Band. 1864. 1—24. II.

nyos azért, hogy a hitelgazdaság kifejlődése pénzgazdaság nélkül nem lehetséges, mert a pénz az az általános jószág, mely a hitelvevő igénye szerint bármiféle alakot könnyen ölthet és amelyben éppen ezért a hitelnyújtó is legkönnyebben tudja, érdekeinek sérelme nélkül, a kölcsönt visszakapni. Nem áll az sem, hogy a hitel a bizalom dolga volna, amint ezt nagyon sokan szelvében tanítják, és amit, még tulozva, úgy is szoktak értelmezni, mintha a hitel egyjelentőségű volna a bizalommal. A bizalomnak egy bizonyos foka a gazdasági élet minden cselekményéhez, különösen minden forgalmi cselekményhez szükséges. Ennél több a bizalomból a hitelnél sem jelentkezik. Sőt inkább kevesebb. Ezt a hitelnél szereplő biztosítékok, váltó, ingó- és jelzálogok, eléggé mutatják. Rossz szolgálatot tesz az a közgazdasági tisztánlátásnak, aki a hitelt a bizalomból magyarázza, mert lovat ad vele azok alá, akik ugyis hajlamosak a hitel fogalmát az elméletben aetherizálni, jelenségét pedig a gyakorlati életben reális alapjaitól megfosztani.

Éppen így nem áll meg az a hitelelmélet terén felmerült felfogás sem, mely szerint a hitel maga jószág volna. Itt helyénvaló, hogy a közgazdaságtan jószágelméletére is vessünk egy pillantást, mert a jószágtan a közgazdasági elméletnek fölöttébb alapvető kérdésével foglalkozik. A szerint ugyanis, hogy miként állapítjuk meg a jószág fogalmát, szűkül, vagy tágul a gazdasági élet, tehát a közgazdaságtan kutatásának tárgyát tevő jelenségvilág köre is. A klasszikus angol közgazdaságtan szűk, tisztán materiális jószágfogalmával szemben a közgazdaságtan később vizsgálatának körébe vonta a nem anyagi dolgokat is, vagyis felállította az immateriális javak ismert fogalmát és ezzel a közgazdaságtani vizsgálódás körét jelentősen kiszélesítette. Az angol iskolát felváltó irányzatok közül, alapfelfogásához hiven, ezen a téren különösen az ethikai iskola mehetett el igen messze. A közgazdaságtan azonban ennek az irányzatnak felfogásától egészen függetlenül is meglehetősen szélesen kiterjesztette a jószág fogalmát, mikor pl. jogviszonyokat, vagy egyszerű, tényleges viszonyokat, minő, teszem az üzlet vevőköre, mely cégátruházásoknál, üzlet-

eladásoknál nyilvánvalóan adás-vétel tárgyát is teszi, jószágnak minősített. Itt azonban olyan ponthoz jutott el a közgazdaságtani elmélet, hol fokozott óvatosságra van szükség.¹

A közgazdaságtan ugyanis, mert adás-vétel tárgyát tehetik, ezzel a felfogással jószágnak minősítette a követelési jogokat is, mint amelyeknek azoktól a javaktól, melyekre vonatkoznak, független, önálló életük van, illetve volna. A közgazdaságtan ezzel a felfogásával minősítette a hitelt is jószággá, amivel meglehetősen veszedelmes lejtőre jutott, ahová nem szeretném követni. Az elméletnek ez a beállítása nagyon tetszetősnek látszott. Azt mondja: Vitathatatlan, hogy a kölcsön fedezetéül átadott váltót, vagy — ha a jogrend ezt megengedi — az ingatlanra nyújtott kölcsön fedezetéül szerzett zálogjogot, szóval a követelést, a hitelező másnak átengedheti, eladhatja. Amit pedig el lehet adni, annak értéke van, következésképpen tehát jószág. Ha a hitel nem jószág, jobban mondva, ha a hitel útján saját magából nem jön létre új jószág, akkor ebben a gondolatsorban valahol tévedésnek kell lennie. Van is. És ezt rendesen úgy szokták magyarázni, hogy a fenti okfejtésben a közgazdasági szempont összekeverődik a magángazdaságival. Ekként magyarázza a dolgot legújabbban *Diehl* is.² Nézetem szerint azonban ez nem eléggé világos magyarázat. Célszerűbb úgy magyarázni a kérdést, hogy a fenti tételekben rejlő tévedést az is megértse, aki nem tudja, hogy mi a különbség közgazdasági és magángazdasági szempont között. Ez a magyarázat így szólna:

Ha én mint hitelező továbbadom a váltót ellenérték ellenében, visszakapom a kölcsönadott összegemet, rám nézve a hitelviszony megszűnt létezni. Én kilépek belőle és más lép be oda helyettem, mint hitelező. Mindig csak ugyanez történik, akárhányszor cserél is gazdát a váltó.

¹ Amint azt először *Böhm-Bawerk* *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre*, 1881. című, jól ismert, igen jelentős munkájában kimutatta.

² *Theoretische Nationalökonomie. Dritter Band: Die Lehre von der Zirkulation*, 1927. 556. 1.

Ezek a megújuló, váltóforgalmi aktusok mindig újabb és újabb hitelnyújtások, melyeknek során a jószág, mely a hitelnyújtás előtt, eredetileg az első hitelezőnél volt, a hitelviszony tartama alatt most már a hitelvevőnél tartózkodik. De ez mindig ugyanaz a jószág, melyet személyükben megváltozott hitelezők nyújtanak folytatólagos egymásutánban ugyanannak az egy hitelvevőnek. Ha ekként, a valóságnak megfelelően állítjuk magunk elé a tüneményt, a legnagyobb igyekezettel sem fogunk tudni benne valahol még egy, új jószágot találni. Éppen így van ez a jelzalogos követeléseknél, illetve azok átruházásánál is, feltéve természetesen, hogy ezeknek átruházását a jogrend megengedi. Persze az egész tünemény során a mindenkori hitelező vagyónállagában a követelési jog plusz-tétel gyanánt szerepel, mialatt a hitelezett jószág az adósnál van. Ebben a megállapításban most az a bizonyos magángazdasági szempont érvényesül. De azért a hitelező követelési jogában nem keletkezik új jószág, mert ennek minuszjelű, tehát törlő, teljes értékű ellenértéke az adós vagyónak tartozási tételében ott áll. Itt pedig, minthogy most már nem csak egy, hanem két gazdasági alany helyzetét nézzük egyszerre, az a bizonyos közgazdasági szempont érvényesülne. Ha igaz volna, hogy a hitelező követelési joga új jószág, akkor tulajdonképpen úgy állana a dolog, hogy az adós nyújt hitelt a hitelezőnek, amint ezt a tarthatatlan következtetést *MacLeod*, aki ennek a bírált jószágelméletnek nagyhirű képviselője, sajnos, tanította is.¹ Majd látni fogjuk, hogy legújabbban ezt még mások is tanítják.

Csak melleleg említem meg, hogy abból a jószág-tanból, mely a követelési jogokat azoktól a javaktól, melyekre vonatkoznak, független, önálló javaknak mondja, egészen következetesen folyik a most bíralt hitelmélet. Nem lehet egyfelől azt mondani, hogy a követelési jog jószág, de azért a hitel saját maga nem hoz új javakat létre. Ennél szembeszökőbb ellentmondást nehéz volna találni. A közgazdaságtannak nem szolgál nagy dicsőségére,

¹ Különösen *Theory of Credit*, I.—II., 1889., 1891.

hogy ezt az ellentmondást, különösen azok az írók, akik az angol iskola immateriális jószágmagyarázatát tökéletlennek találták és azzal szembeszálltak, anélkül, hogy észrevették, hosszú ideig vigan tanították.¹

Már mikor hitelről, mint jószágról beszélünk, azoknak a hiteleméleteknek a világába jutottunk, melyeknek extravaganciája fokozott mértékben hívja ki ellenzésünket. A higgadt közgazdaságtannak, nézetem szerint, ugyanilyen elutasító álláspontot kell elfoglalnia azokkal a hitelmagyarázatokkal szemben is, melyek a most tárgyalt elmélettel szoros rokonságban, a hitelben egyfelől pénzt, másfelől tőkét akarnak látni. Ezek az álláspontok igen messzemenő következményekkel bíró tanítások kiinduló pontjaivá lesznek nemcsak az elméletben, hanem a közgazdasági politikában is. Amelyik a pénzzel azonosítaná a hitelt, pénzt lát a hitel útján létrejött pénzhelyettesítőkből. Ebben a képzelt tényben aztán a nominalista pénzelmélet keresi egyik legerősebb támasztékát. Az a felfogás pedig, mely tőkének tekinti a hitelt, tulajdonképpen a hitel termelő tényezői mivoltát tanítja, ha ezt kifejezetten nem is mondja ki. Hogy tisztába jöjjünk ezeknek az újabban különösen nagy jelentőségüvé vált tanításoknak az értékével, meg kell vizsgálnunk, hogy minő a szerepe a hitelnek tulajdonképpen a gazdasági életben.

A hitel, mint a javak forgalombakerülésének egy sajátos lehetőségi módja, főleg két irányban játszik fontos szerepet a gazdasági életben. Egyik szerepe közvetlenül a termelés terén érezteti hatását, a másikkal közvetlenül a forgalmi életre hat ki, mikor pénzhelyettesítőket ad

¹ A nagy *Roscher* következtetlensége messze hatott. Tanítványai átvették tőle ezt a hibát. Így, aki nálunk legelkésebb követője volt, *Kautz* is. (A nemzetgazdaságtan és pénzügytan rendszere. Első kötet: A nemzetgazdaságtan általános része. 5-ik, újolag átnézett és javított kiadás, 1890.) *Földes* azzal igyekszik a kérdést megoldani, hogy a „viszonyokat” jószágforrásoknak mondja. (A társadalmi gazdaságtan elemei. 6-ik, átdolgozott kiadás, 1917. 99. l.) De nem merem állítani, hogy ennek az általa különben a közgazdaságtan körébe sikerrel bevezetett fogalomnak alkalmazása itt megoldaná a kérdést.

a forgalomnak. Ezzel azonban közvetve szintén a gazdasági élet jószágelőállító, termelő fázisára vált ki hatást. A két szerepkört egyenként fogom vizsgálni.

Hitel útján a javak, tehát a tőketulajdonsággal bírók is, mondjuk röviden, a tőkék, könnyebben kerülnek forgalomba, mint hitel nélkül. Tehát könnyebben jutnak oda, hol rájuk a termelés, illetve a fogyasztás, de ez utóbbi esetben is végeredményben legtöbbször megint csak a termelés céljából szükség van. A vállalkozói képesség hitel útján kapja meg a legkönnyebben a termelésre szükséges tőkét. Hitel útján halmozandók fel az egyébként jelentőség nélküli, elszórt, kisebb tőkék legkönnyebben hatalmas tőkekészletekké, melyekkel a termelés, köztudomásulag, immár sokkal eredményesebben folytatható. A hitel útján tehát meghatványozódhatik a tőkék termelő tényezői ereje. Ebből a tényből már most egyesek, köztük különösen az előbb említett *MacLeod* is, azt a következtetést vonták le, hogy a hitel az, ami ilyen esetekben termelőleg működik közre, a hitel maga termelő tényező, tőke. Nem szavakon nyargalászás, mikor azt mondjuk ezzel a felfogással szemben, hogy nem a hitel, hanem a hitel útján mozgásba hozott tőkék hozzák létre ilyen esetben az eredményt, illetve hogy az ember termel ilyenkor többet az ilyképpen, a hitel útján, rendelkezésére bocsájtott tőkék segítségével. Mert azt akarom ezzel a megállapítással hangsúlyozni, hogy a hitel nem sokszorozza meg a rendelkezésre álló tőkék mennyiségét, csak megfelelőbb helyzetbe hozván őket, jelentőségüket fokozza. Az egyes magángazdaságok hitelük felhasználásával, a hitelbe kapott tőkékkel új javakat termelhetnek. Itt az előállítás, a termelés eredménye az új jószág. Igaz tehát, hogy a hitel közvetítésével új javak állanak elő, de ez nem a hitelezés, hanem már azon termelő folyamat eredménye, melyet a vállalkozó a hitelbe kapott tőke segítségével fogatosít.

Egy, a háborus életből vett hasonlat jól meg fogja világítani a hitel szerepét a termelés terén. Tudvalévő, hogy a hadvezérre nézve nagy előnyt jelent, ha széles fronton folytatott hadműveleteinek vonala mögött egy, azokkal pár-

huzamos, tranzverzális vasútvonal áll rendelkezésére, melyen csapatait könnyen dobhatja ide vagy oda arcélének veszélyeztetett pontjaira, illetve könnyen gyűjtheti azok egy nagyobb részét hirtelen össze egy, az ellenségtől nem várt támadás keresztülvitele céljából. Az ellenfél ilyenkor könnyen tévedésbe esik a vele szemben álló hadcsapatok száma tekintetében, könnyen sokkal nagyobb haderőt sejt a mi hadvezérünk oldalán. Az ügyesen végrehajtott csoportosító műveleteknek, kisebb szám esetén is, hadi siker lehet az eredménye. Így van ez a gazdasági életben is a tőkék koncentrálásánál. Ami példánkban a hadvezér volt: az a gazdasági életben a vállalkozó, a hadcsapatok: a tőke és a munka, a vasuti vonal: a hitel, a hadi siker pedig: a nagyobb termelő eredmény. Ha e példám új is, nem mondtam vele semmi újat. Régtől fogva így magyarázza a hitel szerepét a termelésnél a közgazdáknek még ma is számottevőbb része. És ha nem is szóról-szóra így, de ebben az értelemben irtak a hitelnek a termelésnél játszott szerepéről a régi angolok is, a már említett *MacLeod* kivételével, és így tanítják ezt a hitellel foglalkozó, konzervatívabb munkák és kézikönyvek még ma is. De azért mégsem csépel üres szalmát, aki ezt újra és újra megint elmondja. Látni fogjuk mindjárt, hogy bizonyos, újabban ismét felülkerekedni akaró irányzatokkal szemben, nem lehet eléggé sokszor hangsúlyozni czekeket a régi igazságokat. De előbb a hitel szerepének előbb említett, másik oldalával is végezni szeretnék.

Itt a hitelnek a pénzhez való viszonyát kell vizsgálnunk, illetve azt kell kutatnunk, hogy egyértelmű lehet-e a hitel a pénzzel, más szóval, hogy hozhat-e a hitel pénzt létre.

Szerintünk, a metallizmus álláspontján, a pénz értékes jószág, mely éppen ezért alkalmas rá, hogy a szintén értékkel bíró tőkejavak gyakori megjelenési alakjává legyen. A nominalista pénzelmélet szerint a pénznek, tudvalevőleg, nem kell belső értékkel birnia. Sőt ez az elmélet hajlik a felé a felfogás felé, hogy a belső értékkel bíró pénz nem jó pénz, fölösleges, sőt veszedelmes tulajdonsággal rendel-

kező pénz, melynél a nominalizmus jobb pénzt tud ajánlani. Ezzel a nominalizmus tárt ajtót nyit annak a felfogásnak, mely szerint hitel útján pénz jöhet létre, mert a hitel útján keletkeznek azok a pénzhelyettesítők, melyekben a nominalizmus a jobb pénzt látja. Még pedig pénzt a szó legszorosabb értelmében. Az újabb pénz- és hiteleméleti irodalom egy bizonyos iránya ma már szintén feltételezi olvasóinál a közgazdaságtani műveltségnek azt a fokát, melyen a pénz és a bankjegyek között nem szabad különbséget tenni. Fensőbbeséges lenézéssel tekintenek ennek az irodalomnak a képviselői azokra a maradiakra, akik még mindig különbséget akarnak észrevenni e kétféle fizető-eszköz között.¹

De lássuk közelebről azoknak az okoskodását, akik pénz és hitel között nem akarnak különbséget tenni. Ezek így okoskodnak: A pénz vásárló erőt jelent. Ugyanezt adja a hitel is. A kettő között tehát nincs különbség. Nézetem szerint ebben a felfogásban tévedés rejlik. Akik így okoskodnak, először is feledik, hogy míg a pénz azonnali és végleges vásárló erőt ad, addig a hitel útján szerzett vásárló erőben előlegezés rejlik, melyet később kell megfizetni. És feledik másodsor azt is, hogy amikor a hitel útján vásárló erő keletkezik, ez mindig csak olyan pénzhelyettesítők formájában jöhet létre, amelyek kibocsájtásának egyetlen jó alapja a pénz, vagy más már meglévő jószág. A hitel útján létrejött vásárló erő éppen erre a már meglévőre támaszkodik, mely nélkül az újonnan keletkezett vásárló erő nem léteznék. A hitel útján tehát csak annyiban keletkezik vásárló erő, amennyiben meglévő, esetleg erre a célra összegyűjtött, felhalmozott, de pillanatnyilag nem szükségelt vásárló erő a hitel útján oda kerül, ahol rá inkább szükség van. Így van ez legalább a szabályszerűen kibocsájtott, a szó szoros értelmében vett bankjegynél, a pénzhelyettesítők e főtipusánál. De nincs így, és ez téveszti meg az ellenkező véleményen lévőket, pl. a tulajdonképeni papírpénznél. Ennek a kibocsájtásával tényleg létesül új

¹ Lásd különösen *Hahn* alább említendő munkáit.

vásárló erő, még pedig a semmiből egy kényszerhatalmi művelet folytán. Csakhogy az, hogy az ilyen vásárló erőalkotás hová vezethet és a legtöbbször tényleg vezet is, eléggé ismeretes. Ezért a metallizmus álláspontjáról az el nem értéktelenedett papírpénzt sem lehet jó pénznek tartani. Érdekes, hogy még a bírált elmélet régebbi főképviselőjének, *MacLeod*-nak is ez volt az álláspontja a papírpénzzel szemben.¹ Nem látok benne haladást a tudomány terén, ha manapság az említett író újabb és legújabb szellemi rokonai e tekintetben sokkal enyhébben ítélnék a papírpénzzel szemben. Igen jellemző erre a régi és még régebbi irodalomra, hogy képviselői, mint *Law*, *Cieszkowski*, szükségét látják annak, hogy a hitel útján létrejött vásárló erő valami kézzelfoghatóval alátámasztassék, csak a pénz nem tartják erre alkalmasnak.² Innen az említett, régi írónak a tervei, melyekkel pl. a föld segítségével akarják a bankjegyeket fedezni. Sajnos, az újabb hitelelmélet képviselői, akiket pedig a szellemi rokonság erős szálai fűznek ezekhez, a téves utakon járó, régebbi gondolkozókhoz, még annyira sem aggodalmaskodók, mint ezek, az angol iskola felfogásával szemben álló régiek. Ez az újabb hitelelmélet, mely újabban kifinomodott formában, de annál radikálisabban kíván érvényesülni a pénz és hitel szoros összefüggésénél fogva, a pénzelméleti nominalizmustól erős tápot kap, arra erősen támaszkodhatik. E szerint az újabb hitelelmélet szerint, ha a hitel nem is egyenlő éppen a pénzzel és a tőkével, de magából pénzt és tőkét hoz létre.

Ha ezt az új hitelelméleti irányzatot jellemezni akarom, nem tudok rá jobb módot, mintha a német *Hahn Aljred* gondolatmenetét ismertetem, aki ma ennek az irányzatnak a legjellegzetesebb képviselője és akinek a hitel fogalmával és szerepével foglalkozó dolgozatai újabban igen nagy olvasottságnak örvendenek.³ Az igazság kedvéért

¹ Id. munka.

² *Cieszkowski*, Le comte Auguste, Du crédit et de la circulation, 1839. Troisième édition, revue et beaucoup augmentée, 1884.

³ Geld und Kredit. Gesammelte Aufsätze, 1924. — Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits. 2-ik kiadás, 1924.

meg kell ugyan jegyezni, hogy van egy angol társa is, *R. G. Hawtrey*,¹ aki újabb időben szintén nagy hirre tett szert és aki abban is rokon *Hahn*-nal, hogy mindketten a társadalom feltételezett, elképzelt, készpénzforgalom nélküli állapotával szeretnek példálózni. Ő sem áll messze attól az iránytól, melyet legjellegzetesebben, nézetem szerint, az előbb említett, német író képvisel. Ez utóbbi a köztük lévő, szellemi rokonságra könyvének második kiadásában büszkén hivatkozik is. De azért az angol írónál az az elgondolás, hogy a hitel, forgalomközvetítő eszköz gyanánt, előbb való jelensége a gazdasági életnek, mint a pénz, úgy látom, inkább csak módszerbeli kiegészítő eszköz gyanánt jelentkezik, míg német társa ebből, a régi felfogás szerint hamis tételből messzemenő, gyakorlati következtetéseket von le. *Hawtrey*-t még hitelelméleti reformatori szerepében is megóvni látszik a nagyon messzemenő túlzásoktól az angolok józan konzervativizmusa, amiért is munkáját messze a *Hahn*-éi fölé helyezem. Az utóbbinak írásaiban, aki pedig egy személyben jogi és filozófiai doktor és bankigazgató, a realitások mezején is túlteng a fantázia. *Hahn* tanítása röviden a következő:

A hitelelmélet ma különösen arra a kérdésre keres feleletet, hogy a hitelnyújtás útján a társadalom tőkekezlete növekedik-e. Szerinte, ha ezt a kérdést meg akarjuk fejteni, figyelembe kell vennünk, hogy a hitel a társadalom gazdasági életében kétféle formában jelentkezhetik: inflációs és nem inflációs alakban. Az előbbit a bankok a tényleg történt megtakarítások alapján nyújtják. Itt a gyűjtők, betevők vásárló ereje egyszerűen átruházódik a hitelvevőre. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben új vásárló erő nem keletkezik. Nehezebb a helyzetet akkor megítélni, mikor a hitelnyújtás nem meglévő megtakarítások alapján történik. Ez az inflációs hitel, melynek tőketeremtő erejét a klasszikus iskola tagadta. Pedig szerzőnk szerint nyilvánvaló, hogy megfelelő felhasználás esetén, ennek a nyomán is állhatnak produktív, termelő berendezések, tőkék elő.

¹ Currency and Credit, 1919.

Előttünk áll tehát a dilemma, hogy egyfelől a hitelnyújtás nyilvánvalóan nem termelés, másfelől pedig, hogy a hitel mégis hoz létre tőkét. Ebből a dilemmából kibontakozás csak akkor kínálkozik, még mindig szerzőnk szerint, ha átlátjuk, hogy a tőkeképződés nem a javak előállításának, hanem azok megosztásának következménye, és pedig megosztásuké időbeli és személybeli tekintetben. A közgazdaság tőkeállományát ugyanis a termelés u. n. kerülő útjainak meghosszabbodása is szaporítja. Ha a munkások, a helyett, hogy kézzel állítanának elő termékeket, előbb az előállítás-hoz szükséges gépeket készítik, akkor a második termelő folyamat kezdetén a még munkában lévő gyártmányokon kívül már a munkaeszköz, mint tőke is előttünk áll, és pedig a nélkül, hogy az első időszakban a termelést fokoztuk volna. Éppen úgy, miként az egyenletes befolyás ellenére is, a tóban levő víz mennyisége növekszik, mihelyt a kifolyást szabályzó zsilipet magasabbra emeljük. A kerülő utakon végzett u. n. tőketermelés tehát egyet jelent a társadalmi termelés eredménye fogyasztásának időbeli eltolásával. A multból a jelenbe átnövő jószágot nem használjuk el fogyasztásra, hanem a multból átvett, »magasabb rendű« jószágot, immár nem a jelenben, hanem a jövőben, melynek javára a jelen a maga fogyasztását korlátozta, fogjuk elfogyasztani. Ez a tény szerzőnk szerint azt bizonyítja, hogy a tőkekészlet szaporodásának oka a javak elosztásában időközileg bekövetkezett változás is lehet. De éppen így lehet szerinte a személyek közti eloszlás megváltozása is oka a tőkeképződésnek. Erre példa, hogy a jószágot, mely a multból a jelenbe nő át, már nemcsak közvetlen fogyasztásra használja az ember mint fogyasztó, miként pl. a szén a lakása fűtésére, hanem, vállalkozói minőségében, előállításra, a gyári kazán fűtésére is. Ez által a felhasznált jószág abban a jószágban kel életre, mely mint végleges fogyasztó jószág, már a jövőbe nő bele. Az író szerint az immateriális tőkeelméleteknek éppen az a nagy érdemük, hogy kimutatják, hogy specifikus tőkejavak, melyeknek ezt a jellegét a termelés már egyszersmindenkorra megállapította volna, nincsenek. Az nyilvánvaló az író

szerint is, hogy a hitel, mint nem a termelés körébe tartozó jelenség, nem hozhat létre javakat. De az, legalább a szerző szerint, a fentiek értelmében, egyáltalán nincs kizárva, hogy a javak megosztására változtatóan hasson. Azzal a tény-nyel tehát, hogy a tőkeképződés kérdésénél egy jószág-megosztási és nem egy termelési kérdéssel állunk szemben, szerzőnk szerint a fenti dilemma meg van oldva.

Lássuk már most, hogy az elvileg ekként érvényesülő hitel a szerző szerint miként jelentkezik tényleg a gazdasági életben. A bankok hitelmerítő ereje útján. Eddig úgy tudtuk, hogy a bankok csak a készből oszthatták a hiteleket, vagyis hogy a passzív üzletágak időbeli, de logikai priusként is megelőzték az aktív banküzletágakat. Szerzőnk szerint ez nincs így. Az ő felfogása szerint, csak úgy, mint annak idején *MacLeod* elméletében, a bankok hitelgyáruk, melyek az irántuk fennálló bizalomból merítenek. A közönséggel szemben álló, kisebb, szerinte elsődleges bankok létesítik és osztják a hitelt. E tevékenységük közben a fölöttük álló, nagyobb, szerinte úgynevezendő másodlagos bankok támogatására annál inkább számíthatnak, mert ezek a másodlagos bankok viszont jól tudják, hogy a központi jegybank, melynek hitelnyújtó ereje korlátlan, tőlük ebben az irányban a támogatást meg nem vonhatja.

Ez az elmélet majdnem elejétől végig téves. A hozzá-fűzött, gyakorlati magyarázat pedig fejük tetejére állítja a dolgokat. A kiinduló pont, mely szerint a hitelméletnek ma az a központi kérdése, hogy a hitelnyújtás útján közvetlenül növekszik-e és ha igen, miként a társadalom tőkekészlete, helyes. Az ellen sem lehet kifogást emelni, ha valaki, különösen a háborus tapasztalatok alapján, különbséget tesz inflációs és nem inflációs hitel között. A hiba ott kezdődik, ahol az író említett dilemmáját állítja fel és nyakatekert magyarázatot keres annak a mindenki előtt jól ismert ténynek megfejtésére, hogy inflációs hitelek útján is állhatnak elő maradandó javak. A háborus és a háboru utáni idők inflációs pénzpolitikájának volt tudvalevőleg nagy kérdése az, hogy minő az inflációs hitel közgazdasági

hatása. Az inflacionisták nálunk is nagy erővel mutattak rá a háboru utáni, német pénz- és gazdasági politika reális értékeket alkotó tényeire. Tudjuk, hogy a németek, nem törődve pénzük romlásával, — hogy miért, az most nem tartozik ide — nyakra-főre szaporították a pénzt, de az így elértéktelenített pénz segítségével is építkeztek, beruházásokat tettek. Erre mondták az inflacionisták, hogy itt nyilvánvalóvá vált a hitelnek az a képessége, hogy a semmiből is tud tőkét teremteni. *Hahn* is így látja a dolgot és ezért érzi magát dilemma elé állítva.

Pedig a kérdés végtelenül egyszerű megfejtése egészen más. Miből létesültek a német befektetések a mondott időben? A rossz pénzből, az értéktelen papirosból, avagy talán a bizalomból, mely e jegyeket kísérte? Egyikből sem, mert semmiből semmi sem állhat elő. Az elértéktelenedő papírpénz, mint állami hiteleszköz, súlyos és rettentően igazságtalan adóztatás volt, melynek révén az elértéktelenedés ütemében pillanatról pillanatra adta át az egyes a maga reális, anyagi erejét a papírpénz útján adóztató államnak, illetve annak, aki szolgáltatásait ilyen pénzzel fizette. Ezekből az így elharácsolts vagyonszűkekből, kényszer útján észrevétlenül is elvett, de már létezett javakból létesültek egy nagyon aránytalan adóztatás útján azok a bizonyos befektetések. Való igaz, hogy rosszabb módját is el lehet képzelni ennél a papírpénz felhasználásának. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az említett befektetések nem a semmiből és nem a hitelből, hanem hitel útján a már meglévő javakból keletkeztek. Ezzel szertefoszlik a dilemma és inkább az a kérdés merül fel, hogy jogosult-e a közgazdaságtanban a nem inflációs hitel mellett az inflációsról, mint egyenrangú társról, beszélni.

Minthogy szerzőnk beállítása szerint a bankok hitelmerítő működésük közben mindig számíthatnak a központi jegybankra, tulajdonképpen mindenféle magánhitelnek végső támasztéka a közhitel igénybevétele volna. Inflációs időben ez így is van. A központi jegybank hitelnnyújtása ugyanis ilyenkor együtt jár azzal, hogy a bankjegyek kényszerfolyamu, rossz papírpénzzé válnak. Előfordulhat azonban

az is, hogy a bankok »hitelmerítő« tevékenységük közben nem folyamodhatnak a központi jegybankhoz, mert pl. a központi jegybank működése által leplezett, állami papírpénz kibocsátás nem történik. A »hitelmerítésből« ilyenkor nyújtott kölcsönök »tőkeképző ereje« ez esetben is csak hasonlóképpen érvényesül ahhoz, amit éppen leírtam. A nyújtott kölcsönből lehet házat építeni. De ha a hitelnnyújtás a semmiből történt és később sem volt valami, már meglévőből fedezhető, azért a felépült ház állani fog. Árát azonban azok fogják megfizetni, akiknek nem sikerült követeléseiket a hitelnnyújtóval szemben idején realizálni. Ezek egyaránt lehetnek a ház építése körül közvetlenül érdekeltek, valamint azok, akik a bank üzletei körül vannak közvetlenül érdekelve.

Az inflációs hitel tőke-termelő voltának magyarázatára a bíráló tárgyat tevő elméletnek egy, a tőke keletkezését megfejtő, céljainak megfelelő magyarázatra van szüksége. A magyarázat, amit e tekintetben szerzőtől kaptunk, első pillanatra tetszetős, valójában azonban egészen téves. A termelésnek, ha nem közvetlenül állítja elő a jöszágot, hanem kerülő utat választ és előbb termelőeszközt készít, a termelő folyamatnak ekként meghosszabbított időtartama alatt fenn kell magát tartania, és a termelő eszközt sem készítheti a semmiből. Mindehhez anyagi erő kell. Ez alakul át a termelés során tőkévé. A hitelnek éppen az a hivatása a termelés terén, hogy ezt az anyagi erőt, ha nincs meg, kölcsön útján biztosítsa a termelőnek. De a termelő a kölcsönbe kapott pénzzel a fenntartási eszközöket és az anyagot is csak a már meglévőből vásárolhatja meg és a kapott kölcsönt az általa létrehozott termékekből kell, hogy visszafizesse. A kapott kölcsön útján a kölcsönvevőnél nem jön létre új tőke, csak a már meglévő tőke eltolódása következik be. A sikeres termelés eredménye azután persze válhatik tőkévé, tőkésíthető. De ez a tőke már a hitel segítségével végrehajtott termelés eredménye és nem a hitelé. Egészen elemi hiba, amikor az író, csak hogy valami újat mondjon, megfélemedezik arról, hogy a termelőnek a termelés folyamata alatt valamiből élnie kell és hogy a munkája

eszközét is valami meglévőből kell előállítania. Éppen ezért rossz a zsilippel elzárható tó vizéről vett példa is.

Nem áll meg, legalább mint új tőkeelmélet, az sem, amit a bírált magyarázat a tőke keletkezéséről tanít, mikor a tőkét nem a termelés eredményének, hanem a javak megoszlásában bekövetkező időbeli és személybeli eltolódások következményének mondja. Ebben a magyarázatban, azt hiszem, nem nehéz az u. n. takarékosági vagy megtartóztatási, régi tőkeelmélet újabb formában való feltalálását látni. Ez az elmélet pedig, tudvalevőleg, csak egyik oldalról, felszínesen világítja meg a tőke keletkezését, de azt nem mondja meg, hogy a takarékoság, az el nem fogyasztás útján felgyűlt javak miként keletkeztek. A régi elméletnek ez a hibája nincs kiküszöbölve ebből az új formájából sem. Azt csak mellékesen említtem meg, hogy nincs azért immateriális tőkeelméletre szükség, hogy tudatára ébredjünk a ténynek, hogy a javak tőkei minősége nincsen már keletkezésükben megadva, hanem hogy a javak csak használatuk során, ennek minémiségétől függően, lesznek tőkévé. Sok jószág használható tőke gyanánt, de közvetlen fogyasztásra is. Ezt a materiális tőkeelmélet híve is tudja és vallhatja is.

Védik az inflációs hiteleméleteket, a bírálat tárgyát tevőt is, azzal, hogy az ilyen hitel, ahol a hitel kínákozásával szinte eléje szalad a termelésnek, különösen alkalmas, hogy a termelés, mely rendszeren nincs termelőképeségének végső fokáig kiterjesztve, jobban kiterjeszkedhessék.¹ Ez igaz. Ezt a háboru utáni, német gazdaságpolitikai tényekre való utalásunk is bizonyítja. De ezzel az újabb hitel-elmélet védői semmi olyat nem mondanak, amit a régi, konzervatív hajlandóságú hitelmagyarázat is ne tanított volna. Ebben a tényben csak az a régi tétel nyer újabb igazolást,

¹ Így védi pl. nálunk *Hahn* felfogását *Judik* József *Mannstaedt*, *Ein kritischer Beitrag zur Theorie des Bankkredits*, 1927. című munkájáról irt ismertetésében a *Közgazdasági Szemle* 1927. évi július—augusztus havi számában, 525—529. II. — Okát ennek is abban látom, hogy *Judik* is a hitelélet abnormis jelenségeit látta magával először szemben, mikor a bankélettel közelebbről megismerkedett.

hogy a hitel alkalmas rá különösen, hogy a termelő lehetőségeket tevékenységre serkentse, mikor addig fel nem használt termelő eszközöket hoz a szolgálatára. De végső eredményben itt is mindig csak a termelés hozza létre a javakat. Hogy a bírált magyarázat szerint is a bankoknak szinte végtelennek képzelt hitelmerítő ereje honnan nyújt a közgazdaságnak termelő eszközöket, ha már nem nyulhatunk kész javakra vissza, azt jól mutatja a Hahn-féle elméletnek az a kijelentése, hogy a bankok, mint egy kimeríthetetlen hiteltartalékra, a központi jegybankra, mindig számíthatnak. Ahol a jegybank ilyen hitelpolitikát folytat, ott eljutottunk az állam által eszközölt és a jegybank közvetítésével csak leplezett papírpénzkibocsátáshoz. Hogy pedig ennek segítségével miként termelődnek a javak, azt már láttuk.

A bírált és a hozzá hasonló elméletek közös saját-sága, hogy vizsgálódásaikra egy elképzelt, készpénznélküli állapotából a közgazdaságnak indulnak ki. Nem hiszem, hogy teljes joggal. Igaz, hogy ma a forgalom minősége tekintetében már egészen más időket élünk, mint aminő a klasszikusok kora volt. De azért a forgalom alapja ma is a készpénz, és belátható időig, hihetőleg, az is fog maradni. Ezért valótlan-ságot tanítanak a készpénznélküli forgalomból kiinduló elméletek már alapfelfogásukban is. Könnyen érthető ekként, hogy, ha elméletükkel az élet magyarázatához érnek, az elmélet nem lesz kielégítő. Említettem, hogy a bíralt magyarázat elsődleges és másodlagos bankokat különböztet meg a közönséggel szemben játszott szerepük szempontjából. Tegyük fel, hogy ez a megkülönböztetés és az a magyarázat, melyen a bankok szerepét illetőleg felépül, megáll. A szerepkör illetően megosztása azonban nyilvánvalóan csak készpénzzel rendelkező gazdasági állapotok mellett lehetséges, az elmélet alapjára helyezkedve is. Készpénznélküli gazdálkodás esetén tulajdonképpen minden bank végnélkül meríthetne hitelt és így a kétféle bank szerinti megkülönböztetés feleslegessé, az elméleti magyarázat az elmélet szempontjából is tarthatatlanná válik.

Nem nehéz megállapítani, hogy mi viszi ezeket az újabb bank- és hiteleméleti írókat a fellegekben járó hiteleméletek felé. A hitelnek a gazdasági életben ma tényleg sokkal nagyobb szerepe van, mint régebben volt. A hitel ma sokkal többféle formában is szerepel. Ez az előtérbe tolulás, ez a sokféle szerepforma kápráztatja el a vizsgálódók szemét. Új lényegét keresnek az új formák alatt. Holott a hitel szerepe lényegileg ma is csak ugyanaz, ami régen volt és ami mindig leszen, ha megszorodott formák alatt is.

És még van egy *mozzanat*, mely talán az említettnél is erősebben hatott az új elméletek kialakulására. Ezek az elméletek, legalább jórészt, a háborus idők gazdaságpolitikai mentalitásának eredményei. A bírálat tárgyává tett gondolatmenet szerzője is, a gyakorlat embere, a bankigazgató, elméletet faragott magának ahhoz a gyakorlathoz, melyet a háborus idők alatt tapasztalt és bankjában, valószínűleg, maga is végzett. Legjobban bizonyítja ezt, amit a bankok hitelmerítéséről és hitelnyújtásának természetéről mond. Az inflációs időben tényleg hasonló lehetett a hitelnyújtás ahhoz, amit az író állít. De még az akkori viszonyok közt is legalább is merész újítás, amit elsődleges és másodlagos bankjainak szerepéről tanít. Nehéz komolyan venni egy olyan elméletet, mely azt mondja, hogy, teszem, az Abonyi Takarékpénztár hitelnyújtásához, váltóleszámitolásaihoz fog igazodni a Kereskedelmi Bank vagy a Hitelbank hitelpolitikája. Ez csak akkor volna így, ha a kis, vidéki takarékpénztár adna hitelt a nagy fővárosi banknak és nem megfordítva. Láttuk, hogy *MacLeod* hitelemélete tényleg azt tanította, hogy tulajdonképpen az adós a hitelező a kölcsönügyletnél. *Hahn* elmélete méltóan csatlakozik skót elődjének kétes értékű tanításaihoz.

Mikor ilyen mereven foglalok állást a *MacLeod-Hahn*-féle hitelemélettel szemben, nem akarok abba az egyoldalúságba esni, mintha lehetetlennek tartanám, hogy a közönséggel közvetlenül szemben álló bankok, szerzőnk u. n. elsődleges bankjai, üzletfeleiknek fedezetlen hitelt ne nyújthatnának. A fedezetlenséget itt most különösen a bank

szempontjából tekintve. Ha a bankok saját erejükön felül nyújtanak hitelt, ezt csak azért teszik, mert számítanak rá, hogy idejekorán fedezhetik magukat. Aminthogy a bankok tényleg abban az irányban is érnek el üzleti sikereket, amelyben a banktechnika elvi alapszabálya alól, hogy t. i. passzív és aktív üzleteiknek mindig egyensúlyban kell lenniök, átmenetileg emancipálni tudják magukat. Ha a bank idejekorán fedezheti magát, helyreáll az egyensúly. Ha azonban ez nem következik be, a bank fizetési zavarba jut, összeomlik. Lehet, hogy a fölötté álló hitelforrások ilyenkor is segítenek rajta, de ez mégis mindig csak kivételes eset. Arra hitelpolitikáit alapítani és arra hiteleméletet építeni, hogy az ész nélkül hitelt nyújtók mindig támasztékot fognak találni a fölöttük álló hitelforrásokban, nem lehet. Ez az infláció igazolása volna. Ezt pedig *MacLeod* és *Hahn* sem akarják előidézni. Érthetetlen, hogy nem veszik észre, hogy hiteleméletük ide vezet.

Szinte fölöslegesnek látszik, hogy a komoly közgazdaságtan ilyen tarthatatlan hitelemélettel behatóan foglalkozzék. Pedig nem így áll a dolog. Az immateriális, különösen a tőkében fizető erőt látó tőkeelméletekkel és a nominalista pénzelméletekkel karöltve, a bizalomból, a levegőből magyarázó hitelemélet ma nagy népszerűségnek örvend. Képviselőik, akárcsak a képzőművészetekben, vagy az irodalomban az újabb, túlzó irányzatok képviselői a régibb felfogás hiveire, szuverén megvetéssel tekintenek le azokra, akik a régi elvek mellett kitartanak, az ósdiakra, a maradiakra, akik tehetségtelenségüknél fogva az ő immateriális szárnyalásukat nem képesek megérteni. A *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* című, nagy, német munka most megjelenő, negyedik kiadásában a »Hitel« című cikket éppen azzal a *Hahn*-nal iratták meg, akinek elméletét ismertettem.¹ Holott a harmadik kiadásban ezt a témát még a kiváló *Lexis* tárgyalta a klasszikusok tanításaira

¹ Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 4-te Auflage, V. Band, 1923. 944—953. ll.

támaszkodó felfogásával.¹ Gyenge vigasz azok számára, akik a különben kitűnő kézikönyv nagy jelentőségét tudományunkban ismerik, hogy *Hahn* cikkében a klasszikusok nagy érdemeit is elismeri a hitelmélet terén és hogy tanítása ott talán egy árnyalattal enyhébb formában jelenik meg, mint egyéb munkáiban.

Nézetem szerint a közgazdaságtannak, mint a tökéletes pénzmélet terén is, úgy mindenesetre és határozottan a hitelmélet terén legközelebbi és sürgős feladata nem új elméleteket felállítani, hanem a régi igazságokra támaszkodva a téves, új elméleteket kiirtani. Ennek a célnak akarom, néhány, még másutt nem említett szempont kiemelésével, ebben a dolgozatban is szolgálni.

¹ Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3-te Auflage, VI. Band, 1910. 220—227. II.

ÉRTEKEZÉSEK
A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADEμία II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. FINÁCZY ERNŐ
OSZTÁLYTITKÁR

III. KÖTET — 4. SZÁM

A SUBSISTENTIA FAJAI

(ADATOK A HYPARCHOLOGIAHOZ)

IRTA

VARGA BÉLA

KOLOZSVÁRI TANÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία

1928.